

UNIVERZITA KARLOVA  
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA  
Katedra teologické etiky a spirituální teologie

Bc. Luboš Palata

**Autoritativní režim druhé republiky  
a české katolické elity**

Diplomová práce

Vedoucí práce: JUDr. Cyril Svoboda

Praha 2018

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jsem jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. dubna 2018

Luboš Palata

## **Bibliografická citace**

Autoritativní režim Druhé republiky a české katolické elity [rukopis] : diplomová práce / Luboš Palata ; vedoucí práce: Cyril Svoboda. -- Praha, 2018. -- 65 s.

## **Anotace**

Práce se zabývá autoritativním režimem druhé československé republiky (1938–1939) v její české části, důvody jeho vzniku, jeho popisem, zasazením do dobového kontextu. Ukazuje podíl katolických politických a společenských elit na jeho vytváření i na snaze o prosazení křesťanského charakteru nového režimu. Bere přitom v úvahu tehdejší kritické postoje katolické církve k demokracii, porovnává autoritativní režim druhé republiky s obdobnými režimy v tehdejší Evropě a pokouší se o morální a etické hodnocení tehdejších postojů českých katolických elit. Práce věnuje také pozornost protižidovským a protiromským opatřením druhé republiky. A pokouší se z vývoje za druhé republiky vyvodit poučení pro dnešek.

## **Klíčová slova**

druhá republika, autoritativní režim, katolíci, katolické elity, Strana národní jednoty, stavovský stát, antisemitismus, Československá strana lidová, Stašek, Šrámek, Mnichov, Hácha

## **Abstract**

The thesis deals with the authoritarian regime of the Second Czechoslovak Republic (1938–1939) in its Czech part, with the reasons of its origin, its description and its placement in the contemporary context. It shows the share of Catholic, politic and social elites in its creation as well as in efforts to enforce the Christian character of the new regime. It considers then critical stances against democracy of the Catholic Church, it compares authoritarian regime of the Second Republic with similiar regimes in then Europe and it tries to morally and ethically evaluate then stances of the Czech elites. The thesis also deals with anti-Jewish and anti-Gypsy measures of the Second Republic, and it tries to offer a valuable lesson from its development.

## **Keywords**

Second Republic, authoritarian regime, Catholics, Catholic elites, party of national unity, estate state, antisemitism, Czechoslovak people's party, Stašek, Šrámek, Munich, Hácha

**Počet znaků** (včetně mezer): <138020>

## **Poděkování**

Děkuji vedoucímu práce JUDr. Cyrilu Svobodovi za podnětné připomínky a diskuze nad tématem, své ženě Ludmile za čas, který jsem na psaní dostal, a svému synovi Jakubovi za pomoc v závěrečné etapě práce. A také laskavým knihovnicím a knihovníkům knihovny KTF UK, Městské knihovny v Praze i Národní knihovny.

# Obsah

Úvod.....	6
1 Katolická církev, katolíci a „husitské“ Československo.....	7
2 Vatikán a demokracie, hledání čtvrté cesty.....	10
3 Fašistické diktatury, nebo katolické stavovské státy?.....	14
4 Mnichov, národní vzepětí a katastrofa.....	19
5 Šrámek a Stašek, spojenci i soupeři.....	22
6 Druhá republika, zbytková demokracie, nebo nehotová totalita.....	29
7 Druhá republika jako katolický stát.....	36
8 Katoličtí politici a intelektuálové, hybatelé, nebo přidavači?.....	40
9 Antisemitismus a antijudaismus.....	48
10 Konec druhé republiky, záchrana v katastrofě.....	53
Závěr.....	57
Seznam zkratk.....	62
Seznam literatury.....	63

# Úvod

Druhá republika je krátkým, necelými šesti měsíci ohraničeným obdobím českých dějin, kdy se na území Čech, Moravy a Slezska odehrál v českých moderních dějinách pokus o vytvoření pravicově-autoritativního režimu, který se opíral o tehdejší pojetí křesťansko-katolických hodnot.

Cílem této práce je popsat, jak významně a s jakými záměry se na tvorbě tohoto režimu podílela česká katolická církev, politici Československé strany lidové, české katolické intelektuální a kulturní elity. O jaké ideové základy se jejich přesvědčení o nutnosti vytvoření nového společenského uspořádání opíraly a jaké měly nějaké zahraniční vzory.

Vzhledem k tomu, že práce popisuje období po mnichovské dohodě a před nacistickou okupací a vytvořením protektorátu Čechy a Morava, soustřeďuje se záměrně pouze na českou část druhorepublikové Česko-Slovenské republiky a pomíjí vývoj v autonomních částech pomnichovské republiky – Slovensku a Karpatské Ukrajině. A vzhledem k mnichovské dohodě, která znamenala odtržení Sudet i velké většiny českých Němců od území druhé republiky, se tato práce nezabývá postoji německých katolických politiků, a to ani v období před Mnichovem, byť nebyly v době první republiky zcela bez významu, ale na formování politického uspořádání druhé republiky už faktický vliv neměly.

Práce má na jedné straně přispět k „oddémonizování“ role katolíků a jejich záměrů za druhé republiky i se kriticky postavit k naopak až přílišné smířlivosti vůči jejich roli, která je druhým pólem pohledů na toto dramatické období českých dějin. A chce se pokusit zasadit tehdejší události a snahy do dobového kontextu, který dává mnoha postojům jiný rozměr, než jak se nám jeví dnes, kdy na rozdíl od tehdejších protagonistů víme, co po období druhé republiky následovalo.

V závěrečné části má diplomová práce nastínit, jaký vliv měl pokus o vytvoření autoritativního režimu za druhé republiky na dobu poválečnou, na omezenou demokracii třetí republiky (1945–1948) a jak pokus o pravicovou diktaturu ulehčil cestu k moci diktatuře komunistické. Hlavní otázkou, kterou si práce klade, je, jak katolické elity ve zkoušce druhé republiky obstály a jaký si lze z toho vzít příklad pro dnešek.

# 1 Katolická církev, katolíci a „husitské“ Československo

Československo v podobě, pro kterou se vžil název první republika, vzniklo na základě odporu proti Rakousko-Uhersku. Odporu do značné části umělého nebo přinejmenším přehnaného, protože rakousko-uherská monarchie byla minimálně v posledních dvou desetiletích před první světovou válkou vším jiným, jen ne prvorepublikovými elitami zdůrazňovaným „žalářem národů“. Zvláště pak v předlitavské části, do níž patřily i Země koruny České. Čtyři roky světové války sice mnoho pozitivního z předchozích desetiletí ohrozily nebo poničily. Ale nástupce císaře Františka Josefa I., Karel I., byl nejen mírným a zbožným mužem, nýbrž i člověkem velice dobře znalým českého prostředí, který prožil část mladosti na zámku v Brandýse nad Labem. Jeho mírové snahy však byly prozrazeny a neuspěly a návrh na federalizaci Rakouska-Uherska přišel příliš pozdě. Přesto dodnesaráží míra zášti a pocitovaného nebezpečí z možné restaurace Habsburků, kteří byli nejméně do nástupu nacismu bráni jako největší nebezpečí pro nově vzniklý československý stát. Přitom to byl paradoxně sám císař Karel I., který svým federalizačním manifestem na konci války napomohl tomu, že se monarchie alespoň zpočátku rozpadala bez násilného odporu sil, které by ji mohly nebo chtěly bránit. „Všechno, co mohly podniknout rozhořčené národy pro zkázu říše, bylo málo, srovná-li se to s účinky, který měl tento čin na nejvyšší místa,“ připouští i Ferdinand Peroutka (Peroutka, 2003, 169–170).

Podobně jako na Habsburky pohlíželo i nové Československo na katolický klérus i na české katolické politiky. „Katolická církev celkově platí v českých zemích tvrdou daň za svoji nekritickou věrnost, až přilnavost, k monarchii“ (Petráček, 2012, 75).

Obě skupiny byly pokládány za oporu „starého režimu“ a čeští katolíci za skupinu, která nejvíce váhala s podporou odtržení se od monarchie a vyhlášením samostatného státu. „Mnozí si přáli, aby se Hus pustil v zápas se svatým Václavem a zcela jej překonal. Nedovedli si představit novou dobu bez pokoření katolicismu a přáli si zcela pochopitelně, aby viny minulé byly potrestány. Nebylo třeba myslet na viny staré několik set let. Bylo i dost vin nedávných,“ uvádí se v Budování státu. „Stanovisko českých katolických stran k národnímu odboji bylo dobrovolně nepřátelské“ (Peroutka, 2003, 268–269).

Podobně jako v případě habsburské dynastie a zvláště u císaře Karla I. je otázkou, do jaké míry se jednalo o realitě odpovídající postoj. Ale faktem je, že katolická církev,

katolické politické strany a katolicky se vymezující inteligence nepatřily mezi vítěze říjnového převratu 1918 a vzniku samostatného státu. Část obyvatelstva po pádu monarchie potřebovala a vyžadovala obraz nepřítele. Z římskokatolické církve (především v českých zemích) odešlo během prvních třech let samostatnosti více než patnáct procent jejích členů, tedy v absolutních číslech 1,2 miliónu lidí, většinou etnických Čechů. „Římskokatolická církev patřila po vzniku samostatného státu k největším kolektivním poraženým“ (Šebek, 2016, 54–55).

Symbolem se stalo 3. listopadu 1918, ve výroční den bitvy na Bílé Hoře, svržení Mariánského sloupu na pražském Staroměstském náměstí, čemuž předcházelo shromáždění, na kterém řečníci zdůrazňovali „třistaletou porobu a vinu katolické církve, Habsburků i papežské kurie na ztrátě samostatnosti české“ (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 180).

Nová republika i prostřednictvím vůdce zahraničního odboje a prezidenta nového státu Tomáše Garrigua Masaryka, který pronesl mnoho tvrdých protikatolických výroků, stavěla ideu nové české státnosti především na husitských základech, o čemž svědčí několik různých Masarykových projevů s heslem „Tábor je náš program“. S dodatkem, že „katolíci budou mít v nové republice tolik práv, kolik si vybojují“ (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 181).

Přes všechny zmíněné věci nebyli ale katolíci a jejich politická reprezentace vytlačeni z budování nového státu. Podporu v tom dostali jak od papeže Benedikta XV., tak od nově jmenovaného pražského arcibiskupa Františka Kordače: „My jako katolíci půjdeme tak daleko, že podáme ruku k veřejné politické akci věřícím protestantům... Budeme pracovat na vybudování státu i s věřícími Židy, ba i s liberály“ (Peroutka, 2003, 271). Katolické politické síly na novou situaci zareagovaly už 3. ledna 1919 sjednocením do Československé strany lidové (ČSL), v čele s dvojicí Jan Šrámek za moravskou a Bohumil Stašek za českou část nové strany (byť faktickým předsedou byl František Šabata), dvojicí, která bude určující pro politiku ČSL až do jejího zániku na konci roku 1938.

I když ČSL nedokázala udržet předválečné politické pozice katolíků a katolické církve, nezabránila přijetí několika výrazných protikatolických zákonů, omezujících vliv a majetky katolické církve, udržel Šrámek lidovce jako konstruktivní opozici. A po roce 1920 se za ČSL stal součástí „Pětky“, neoficiálního uskupení českých stran, které až do podzimu 1938 v různých obměnách první republiky vládly.



Po celou tuto dobu ale Šrámek a další členové prosazující účast na moci čelili vnitrostranické opozici, která horovala pro opoziční roli a konzervativnější vystupování ČSL. Zastánci tohoto proudu tvrdili, že strana podílem na moci přebírá spoluzodpovědnost za „těžké hříchy rudozelené koalice proti katolické církvi“ (Trapl, 2013, 180). To vše v situaci, kdy ČSL a katolická církev vedou s masarykovskou republikou ústupové boje o zachování církevního majetku, křesťanských společenských zásadách nebo o vliv ve školství.

Kritiky Šrámkovy skupiny a její spolupráce na budování první republiky byla nejen slabší či silnější vnitrostranická opozice, většinou z české části strany, ale i katoličtí intelektuálové v čele s jedním z nejvýznamnějších katolických spisovatelů a publicistů své generace Jaroslavem Durychem.

Symbolem frustrace této skupiny se stal skandální článek „Staroměstský rynek“ z 10. června 1923, v kterém Durych brutálně napadl ideové základy první republiky, především její husitský charakter. „Moderní husitství je známkou nejhoršího licoměrnictví takzvané inteligence... Všechna jalovost, potměšilost, pohodlnost českých pokrokářů je vhodně vyjádřena tímto heslem,“ napsal Durych a předpověděl: „Český národ není husitským a také jím nebude. Český národ je a bude katolickým v brzké době nikoli z 80 procent, nýbrž z 99 procent.“ A ono jedno procento označuje za „odpadky“ (Durych, 2001, 252–253).

V Durychovi a jeho s podobnými východisky publikovaných pracích z dvacátých let, v nichž napadá sebestřednost republiky, masarykovskou humanitu či peroutkovskou gentlemanskou slušnost zakrývající vnitřní prázdnotu, se vytváří „jakási matrice bezmála všech podob budoucí katolicity v literárním životě třicátých let včetně literárního života za druhé republiky“ (Med, 2011, 27).

Po více než deseti letech od vzniku Československa, na státně-církevních oslavách svatováclavského milénia, které vrcholí v září 1929, se za účasti T. G. Masaryka a čtvrt miliónu diváků stává tato událost (společně s „modem vivendi“ podepsaným s Vatikánem v roce 1927) „definitivním předělem ve vztahu státu a římskokatolické církve za první republiky“. „Církev se rovnoprávně začlenila do československé společnosti (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 236).

Ale i přesto zůstane nadále zakódován v části katolických politických a kulturních elit pocit jisté dějinné nespravedlnosti a ústupu do pozadí, byť s podílem na moci a náboženskou svobodou. Pocit, který vyhřežne znovu po Mnichovu na podzim roku 1938 ve formě těžko skrývaného ideového revanše.

## 2 Vatikán a demokracie, hledání čtvrté cesty

Před několika lety jsme seděli s vůdcem legendární protikomunistické Solidarity, nositelem Nobelovy ceny míru, prvním svobodně zvoleným polským prezidentem Lechem Wałęsą v jeho pracovně v centru Gdaňska. „Ne já, ale Jan Pavel II. měl dostat Nobelovu cenu,“ říkal Wałęsa. „Protože on a ne já porazil komunistickou diktaturu v Polsku a ve východní Evropě.“

Tento pohled na katolickou církev jako spojence v boji proti komunistické totalitě je zvláště při vzpomínce na roli papeže Jana Pavla II. a jeho podílu na konci komunismu ve východní Evropě dnes všeobecně rozšířený. Býváme proto v pokušení automaticky zařazovat katolickou církev a Svatý stolec mezi podporovatele západní liberální demokracie.

Po první světové válce i v době před ní tomu tak ale nebylo. „Po celé období piánské epochy mělo římské vedení církve nedůvěřivý a nepřátelský vztah k myšlence demokratické vlády lidu či dokonce k republikánské formě státního zřízení,“ uvádí o pontifikátech meziválečných papežů český teolog Tomáš Petráček (Petráček, 2013, 23). Katolická církev tváří v tvář vytváření demokratických režimů na troskách padlých monarchií usiluje prostřednictvím vnitřní sebeorganizace ve strukturách Katolické akce udržet, nebo zpětně znovu posílit své ztracené pozice ve společnosti. A zároveň přichází na počátku třicátých let se svojí vlastní vizí společenského uspořádání, která se vymezuje jak vůči komunismu a demokracii, tak i fašismu.

Zásadním krokem tímto směrem byla encyklika *Quas primas* z 11. prosince 1925 Pia XI., kterou papež „zavedl k celocírkevní úctě svátek Krista Krále. Kristus je v tomto dokumentu prezentován jako pravý vůdce křesťana, jenž měl vést věřící k oddané a pokorné úctě vůči církevní autoritě.“ ... „Obraz Krista Ježíše jako jediného vládce byl v církevních kruzích naladěných antidemokraticky využit jako příklad negace demokraticko-pluralistické společnosti a jako výzva k prosazení ideologického programu katolické dominance ve státě a společnosti“ (Šebek, 2016, 78–79).

Ještě důležitější byla encyklika *Quadragesimo anno* z roku 1931, která sice vědomě po čtyřiceti letech navazovala na první sociální encykliku *Rerum novarum* Lva XIII., ale měla výrazně vyšší ambice. Jejím cílem nebylo nic menšího než nabídnutí „čtvrté cesty“ pro uspořádání společnosti, tedy cesty jiné než demokracie, komunismu nebo fašismu. Byť sociální otázka byla samozřejmě v čase vrcholu hospodářské krize, která

jakoby potvrzovala teorii církve o neschopnosti demokracie a liberálního kapitalismu zajistit důstojný život, i v Quadragesimo anno v popředí.

„Tato encyklika se pokusila navrhnout společenský řád spočívající v podstatě na středověkém řádu stavovském. Je to první, ale zároveň poslední encyklika, která se pokusila předložit návrh celospolečenského řádu. Žádná další sociální encyklika ani 2. vatikánský koncil se už o žádném konkrétním společenském řádu nezmiňují. Encyklika Quadragesimo anno tak znamená konec představ o jakémsi předem deklarovaném společenském řádu,“ uvádí předmluva vydání encykliky Quadragesimo anno z roku 1996 schválená Českou biskupskou konferencí (Pius XI., 1996, 1).

„Jsou nezbytné hlavně dvě věci: reforma institucí a náprava mravů,“ uvádí encyklika jako podmínku pro vznik toho, co nazývá „Nový společenský řád“.

„Když mluvíme o reformě institucí, máme především na mysli stát. Ne že by se od jeho činnosti měla očekávat veškerá spása, ale proto, že vinou ‚individualismu‘, o němž byla řeč výše, dospěly věci tak daleko, že dříve tak bohatý společenský život – složitý a vnitřně harmonický – tvořený kdysi prostřednictvím rozmanitých společenských organizací, byl téměř zničen: zůstali už jen jednotliví lidé a stát. To působí značnou škodu i samému státu, protože když se rozpadl život společnosti a stát na sebe převzal všechny úkoly, které dříve plnívala ona zničená sdružení, byl zavalen a téměř rozdrčen množstvím úkolů a povinností.“

Požaduje přitom princip subsidiarity a omezení role státu. „Státní moc má tedy záležitosti a starosti méně důležité – které ji ostatně rozptylují – ponechávat k vyřizování nižším společenstvím. Tak bude moci s větší svobodou, energií a účinností provádět všechno to, co je pouze jejím úkolem, poněvadž jedině ona na něj stačí: řídit, dohlédat, donucovat a trestat; vždy podle povahy a potřeby jednotlivých případů“ (Pius XI., 1996, 22).

Ve stavovském státě pak vidí prostředek pro překonání třídních rozdílů. „Stát i všichni dobří občané mají dbát a usilovat především o to, aby se překonal třídní boj a aby se povzbuzovala a rozvíjela svorná práce stavů. Obnova stavovského řádu má tedy být v sociální politice cílem. Ve skutečnosti však dosud trvá násilně nepřírozený, proto nepevný a rozkolísaný stav lidské společnosti. Ta se totiž opírá o ‚třídy‘, jež mají rozdílné zájmy, a proto si navzájem odporují, což snadno vede k nepřátelským sporům“ (Pius XI., 1996, 23). Encyklika se také vyslovuje pro řízené hospodářství. „Správný hospodářský řád nemůže být ponechán volné soutěži. Neboť z této zásady volné soutěže jako z hlavního pramene vycházely všechny ostatní omyly ‚individualistické“

hospodářské nauky,“ uvádí dokument, který má nejen antiliberální, ale i antisocialistický osten. „Stávky jsou zakázány; nemohou-li se sporné strany dohodnout, rozhodne úřad,“ uvádí se v části nazvané Kritika odborů jako státních institucí (Pius XI., 1996, 25). „Výrazy ‚socialismus náboženský‘, ‚socialismus křesťanský‘ jsou vnitřně rozporné: nelze být zároveň řádným katolíkem a opravdovým socialistou,“ uvádí se v jiné pasáži (Pius XI., 1996, 31).

Pokud jde o lék na probíhající hospodářskou krizi, tvrdí pak encyklika, že odpovědi nabízí právě katolická církev. „Dokonalým nazýváme ten řád, jež s velkým důrazem hlásá církev a požaduje i zdravý lidský rozum; aby totiž vše směřovalo k Bohu jakožto k prvnímu počátku a poslednímu cíli veškeré činnosti tvorů a aby všechny statky vytvořené pod vládou Boží byly pokládány za pouhé prostředky, jichž se má užívat jen potud, pokud napomáhají k dosažení posledního cíle“ (Pius XI., 1996, 35).

Přímé slovní konfrontaci s fašismem či demokracií se vyhýbající encyklika dovozovala svojí nejednoznačností mnoho různých výkladů a interpretací. „Encyklika nepreferovala žádné konkrétní politické hnutí,“ ale jak připouští například historik Jaroslav Šebek, umožnila, aby byla vykládána pro potřeby autoritativních politických proudů, které dokumentu využily „jako instrumentu k oslabení role politických stran a omezení názorové plurality ve společnosti“ (Šebek, 2016, 214).

Také v českém prostředí měla encyklika, která přišla v době, kdy se zdálo, že ani demokratické a liberálně-tržní Československo si nedokáže poradit s hlubokou a zdánlivě nekončící hospodářskou krizí, poměrně velký ohlas a odklon od demokracie. „Volání po stavovském státě a obdiv k fašistickým korporacím, jež zesílily zejména po vydání papežské encykliky *Quadragesimo anno* v roce 1931, vyvolávaly v Československé straně lidové profašistické nálady“ (Šmíd, 2012, 134).

Přes svoji značnou mlhavost, pokud jde o praktické otázky prosazení myšlenek na stavovský stát s řízenou ekonomikou, řídicí se křesťanskými zásadami, našla encyklika své nadšené prosazovatele především v okruhu vedení české zemské organizace ČSL v čele s již zmíněným Bohumilem Staškem. Ten se stal hlavním hlasatelem představ encykliky a žádal na základě stavovských organizací vytvoření „hospodářského parlamentu“, který měl podle Staškových představ být podle historika Stanislava Vejvara druhou komorou parlamentu politických stran (Kotous, Pehr, 2009, 19). Cílem stavovského státu mělo podle Staškovy představy být otupení třídních rozdílů a vykořisťující podstaty kapitalismu, víra v jeho funkčnost byla tvrdě pošramocena celosvětovou hospodářskou krizí. A to pomocí spolupráce stavovských komor

a zlepšením situace všech pracujících. „Ani v socialismu, komunismu a fašismu není člověk cílem, ale prostředkem, sloužícím a otročícím buď kolektivu, třídě nebo státu. Kristus však neprolil svou krev za mamon, ani za stát, ani za kolektiv nebo třídu, ale za duši každého jednotlivce,“ uvádí Stašek (Stašek, 1937, 8).

Staškova skupina se pokusila ideu stavovského státu prosadit i do politiky ČSL, podle některých autorů to bylo dokonce přímo „otevřené volání po diktatuře, kterou chápalo jako takzvaný národní stát po vzoru Rakouska a Itálie“ (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl 2008, 279). Tomu však odporuje jedno ze stěžejních děl na toto téma, Nový hospodářský řád křesťanský, kde se Stašek naopak demokracie, ba i prezidenta Edvarda Beneše dovolává. „Nový křesťanský hospodářský řád nejenže demokracii neodporuje, ale posiluje ji a doplňuje tím, že ji zavádí i do těch úseků národního života, které až dosud demokracie přenechala plně napospas buď liberalismu, nebo marxismu ...“ (Stašek, 1937, 3).

Tento postoj byl ale dán možná i tím, že po prohraném souboji se Šrámkovým vedením ČSL na počátku třicátých let, stojícím plně na straně parlamentní demokracie, musel Stašek prosazování myšlenek stavovského státu podle papežské encykliky do praktické politiky lidovců opustit. Jak je ovšem vidět i z jeho zmíněné práce, idea stavovského státu, byť „naroubovaná“ na demokracii, žila v jeho okruhu dál.

Vedle ní tu však byla jiná skupina s českými fašisty koketujících katolíků kolem Ladislava Švejcara a Jana Scheinosta, kteří navrhovali vytvořit na základě stavovského státu tvrdý diktátorský režim v čele s prezidentem, který „jest nadán mocí monarchy“, může kdykoli rozpustit stavovský parlament a podle své libovůle jmenovat členy vlády (Tak, 1939, 19–20, 277–279). Praxe druhé republiky a její vývoj inklinoval pak spíše k této „diktátorské“ formě stavovského státu než k demokratické představě Staškově.

### 3 Fašistické diktatury, nebo katolické stavovské státy?

Ještě před papežskou encyklikou tu pro některé české katolíky byla inspirace do té doby poměrně úspěšným fašistickým režimem Benita Mussoliniho v Itálii. Režimu, který se přinejmenším do třicátých let, ale v některých směrech až do druhé světové války, zdál pro část katolických elit inspirativní. Mussolini a italští fašisté obecně nevystupovali vůči katolické církvi zpočátku konfrontačně a do sporu se dostali až v pozdější fázi vývoje fašistické diktatury, kdy se snaha o totální kontrolu společnosti dostala do střetu se zájmy katolické církve o autonomní, na Mussoliniho režimu nezávislé postavení.

Fašismus se z pohledu katolíků „mohl některým současníkům jevit jako tzv. třetí cesta mezi materialistickým kapitalismem a bezbožným socialismem.“ V mnohém měla tato forma diktatury dokonce s postoji katolické církve společné postoje. „Fašismus vstoupil do Evropy jako nová dynamická síla a revolta proti moderně, proti idejím a hodnotám osvícenství, liberalismu a proti politickým názorům, které z osvícenství vzešly“ (Šmíd, 2012, 127–128).

Symbolem možné spolupráce fašistického režimu a Svatého stolce se stala v únoru 1929 uzavření Laretánských dohod a konkordátu, který uznal suverenitu papežského státu a po půlstoletí vyřešil otázku existence Vatikánu. Katolickému křesťanství se v Itálii dostalo postavení „státního náboženství“, v očích katolického obyvatelstva Itálie získal Mussolini uznání jako ten, který znovu legitimoval pozici církve v národě (Šebek, 2016, 216).

Americký chargé d'affaires v Římě komentoval uzavření Lateránských dohod jako „triumf pro Mussoliniho, protože skoncovaly s kontroverzí a přetáhly duchovenstvo na stranu fašismu“ (Kertzer, 2017, 125). Vatikán se pak za Mussoliniho, který uspořádal v březnu volby s jednotnou fašistickou kandidátkou, postavil a vyzval katolíky, aby hlasovali „ano“ (Kertzer, 2017, 130).

Bezproblémová spolupráce však skončila po pouhých dvou letech, kdy se Vatikán musel vymezit proti snaze fašistického státu získat pod svoji kontrolu církevní organizace včetně Katolické akce. Na to papež reagoval v roce 1931 encyklikou *Non abbiamo bisogno*, v níž poměrně plamenně protestoval proti snaze fašistů ovládnout celou společnost, a o dva roky později pak následovala již zmíněná encyklika *Quadragesimo anno*, jež sice do jisté míry obsahovala odkazy na fašistický korporativistický, či přesněji řečeno stavovský systém, ale vůči fašismu se jako vlastní

cesta vlastně vymezovala. „Mussolini se sice zdržel dalších akcí proti církvi, třebaže jistá dávka antiklerikalismu italský fašismus nikdy neopustila a nikdy se již k otevřenému pronásledování církve v převážně katolické zemi neuchýlil, ale vzájemný poměr dobrý nebyl a již nepřipomínal onu relativní vstřícnost 20. let“ (Šmíd, 2012, 130–131). Papež Pius XI., zvláště těžce nesoucí rostoucí antisemitismus i pronásledování církve v třetí říši, která byla pro italské fašisty spojenecká, trpěl před svojí smrtí na počátku roku 1939 pocity, že se nechal Mussolinim zneužít. A měl záměr využít desátého výročí podepsání Lateránských dohod k jasnému odsouzení fašismu, čehož se fašisté obávali. Encykliku *Humani generis unitas* koncipovanou v tomto duchu však před svou smrtí 10. února 1939 nestihl uveřejnit (Kertzer, 2017, 347).

Zatímco vztah katolické církve k fašismu italského typu byl nejednoznačný, ba později až odmítavý, čehož vedení ČSL v čele se Šrámkem využilo k ostrakizaci profašistických skupin uvnitř strany, dva další evropské autoritářské režimy v mnohém naplňovaly představy katolické církve o uspořádání společnosti a vyloženě se odkazovaly na encykliku *Quadragesimo anno*.

V roce 1933 byla portugalským diktátorským režimem hluboce věřícího katolíka Antonia Salazara přijata nová ústava, která katolickou církev vyhlásila „církví portugalského národa“, organizovala společnost na stavovském principu a vytvořila druhou komoru parlamentu – Sněmovnu korporací. Korporativistický solidarismus se stal oficiální státní doktrínou, která měla „vyřešit všechny sociální a pracovní problémy zaostalého Portugalska“ (Klíma, 2005, 90–91). Režim, který přetrval prakticky beze změny ještě několik let po Salazarově smrti v roce 1970 a jenž se celou svoji existencí opíral o konzervativní katolickou inteligenci a církev, byl diktaturou „založenou na principech dodržování řádu, disciplíny a úctě k autoritě“.

„Teorie byla dobře vymyšlená, ale v praktické rovině se portugalská ekonomika nacházela převážně v rukou několika desítek oligarchických rodin ...“ (Šebek, 2016, 223). Ačkoli Československo mělo s Portugalskem zcela minimální styky, našel relativně nekrvavý Salazarův režim určitou odezvu i v českém katolickém prostředí. „Salazar je křesťanským státníkem a na křesťanských principech buduje stát, ve kterém se vzmáhá blahobyt a existuje řád,“ psal na jaře 1938 katolický časopis *Obnova* (Šebek, 2016, 223–224).

Na rozdíl od „exotického“ Portugalska byl daleko větší výzvou pro české katolické kruhy příklad sousedního Rakouska, které podobně jako Portugalsko vytvořilo přibližně ve stejné době stavovský režim přímo se opírající o katolicko-křesťanský základ, jako

protipól pohanskému nacistickému režimu sousedního Německa. Autoritativní režim Engelberta Dollfusse a jeho nástupce Kurta von Schussinga prohlásil teze encykliky *Quadragesimo anno* za základ budoucího uspořádání Rakouska. Katolická církev se nejméně od března 1933 podílela na tvorbě autoritativního vídeňského režimu a jednoznačně podporovala vládu. Pro církev byl Dollfussův vládní kurz ztělesněním představ o „třetí cestě“ mezi egoistickým kapitalismem a kolektivistickým komunismem a marxismem (Jeřábek, 2004, 51).

Nový režim navíc znamenal privilegované postavení katolické církve, například ve školství se stav vrátil do poměrů za dob rakousko-uherské monarchie (Fiala, Hanuš, 2001, 45).

Praktický výsledek byl však ještě tristnější než v Portugalsku. Autoritativní režim, i přes určitou podporu Československa, jež mělo eminentní zájem na zachování rakouské samostatnosti, a Itálie, která se pokládala za patrona tamního režimu, žádný stavovský stát přes vzletné fráze nevybudoval. Vše byla podobně jako v případě Portugalska fasáda pro diktaturu, jež potlačila jak nacistické, tak především socialistické politické konkurenty a vzala jim podíl na moci. „Rakouský stavovský stát se sice deklaroval jako duchovní odpůrce nacionálního socialismu, ale těžko v něm přes verbální přihlášení se k papežskému sociálnímu učení hledat významnější vlivy encykliky *Quadragesimo anno*, například princip subsidiarity nebo posílení širší autonomie stavovských organizací (Šebek, 2016, 239).

Zajímavý je pohled slavného amerického diplomata George F. Kennana, který měl v třicátých letech možnost zažít během svého pobytu na ambasádách USA ve Vídni a v Praze oba režimy – jak rakouský, tak český druhorepublikový. Našel v nich mnoho podobností, od silné role katolických rituálů, ústupu od demokracie po relativně mírný antisemitismus. Ale zatímco v rakouském případě „mladšího bratra“ dával Kennanovi tento pokus odlišit se od nacismu smysl, v českém druhorepublikovém pokusu v dopise z 8. prosince 1938 tento smysl nevidí, protože Češi mají pro Němce pouze „roli vazala“ (Kennan, 1968, 9).

Rakouský stavovský stát posloužil Staškovu křídlu v roce 1934 jako argument pro pokus o prosazení podobných myšlenek do politiky ČSL, podle Miloše Trapla v tom měl Stašek navíc „silnou podporu arcibiskupa Kašpara“. Pomoc nakonec přišla přímo z Říma, když byl v roce 1934 předseda ČSL a prosazovatel plně demokratické linie Šrámek pozván do Vatikánu a obdržel papežské vyznamenání (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 284). Tím prakticky debata o nastolení stavovské diktatury



v ČSL utichla a pokud byl stavovský model Staškem a jeho spolupracovníky zmiňován, pak jenom jako jakýsi doplněk demokratického uspořádání státu.

Poměrně významnou roli v sebedefinici vůči demokracii kritické části českých katolíků sehrálo i pozitivní vymezení se k Franciscu Francovi za španělské občanské války. Ale protože i v době závěru druhé republiky se frankisté teprve blížili ke svému definitivnímu vítězství a nastolení své podoby autoritářského režimu ve Španělsku, nebudeme se jeho podobou na tomto místě zabývat.

Faktem ale je, že vítězství Francova režimu bylo v českém katolickém prostředí přivítáno v některých případech s málo skrývaným nadšením. Jaroslav Durych v revui Řád odsuzuje silné angažmá českých vojenských dobrovolníků na straně republikánského Španělska a pohoršuje se nad tím, že jedna z jejich interbrigadistických jednotek nesla jméno prvního československého prezidenta. V únoru 1938, tedy v době, kdy už se před postupujícími Francovými jednotkami bránily poslední zbytky republikánské armády, vyzývá Durych s odkazem na zabíjení kněží a ničení kostelů některými částmi republikánských sil k modlitbě za vítězíci frankisty. „...modlitbou i slovem vyznáváme svou oddanost bojovníkům za vítězství katolické víry ve Španělsku a za zničení rudé moci nejen ve Španělsku, nýbrž na celém světě“. A jde ještě dál, když dodává: „...všichni ti, kteří pod jakýmikoliv záminkami přejí vítězství vládě barcelonské, jsou naši úhlavní a nesmiřitelní nepřátelé bez rozdílu stavu a osob“ (Durych, 2001, 297).

Velmi malou roli naopak v české katolické debatě o autoritativních režimech hrály dva příklady sousedních států, a to Maďarska a Polska. Ačkoli dnes splývají do mlhavé představy „měkkých“ diktatur, které ponechaly některé vnější znaky demokracie, jako činnost různých politických stran, nebo relativně svobodné sdělovací prostředky, byly zásadně odlišné.

Maďarské království, v němž se bývalý viceadmirál rakousko-uherského loďstva Miklós Horthy de Nagybánya ustanovil regentem, bylo formou pravicové diktatury s prvky kontinuity na zalitavskou část monarchie. To platilo i o roli katolické církve, která činila z ní a zejména její konzervativní části důležitého hráče ve veřejném prostoru po celou dobu trvání království (Šebek, 2016, 245). Tedy až do roku 1944, kdy byl Horthy svržen Německem a nahrazen vládou otevřeně pronacistických Šípových křížů.

Naopak polská diktatura Józefa Pilsudského nastolená po vojenském puči v květnu 1926 byla spíše levicovým autoritářským režimem, v němž Pilsudski tlumil radikální návrhy. Jen díky tomu pro program „morální obnovy“ získal i podporu národních

katolických kruhů. Jak Polsko, tak Maďarsko se vůči Československu stavěly celé meziválečné období nepřátelsky a také jako poměrně zaostalé agrární země nebyly i z tohoto pohledu pro Čechy výraznější inspirací.

Jako dovětek konstatujme, že zaujmout pozitivní postoj k parlamentní demokracii donutila Svatý stolec až druhá světová válka. „Papež Pius XII. tváří v tvář totalitním režimům poznává, že demokracie je budoucností lidstva, a ve svém vánočním poselství z roku 1944 říká slova, pro která by se zjevně s řadou svých předchůdců dostal do vážných problémů. Jak konstatuje švýcarský historik Philippe Chenaux: „Pius XII. se trvale zapíše do dějin jako první papež, který uznal ‚mravní hodnotu demokracie‘ [...] demokracie přestala být vnímána prostě jako jeden z mnoha způsobů vlády, ale spíše jako systém hodnot („ideál“), který je v souladu s postuláty přirozeného zákona a v dokonalé shodě s duchem evangelia.“ Definitivně však demokracii vezme za svou až druhý vatikánský koncil (Petráček, 2013, 24).

## 4 Mnichov, národní vzepětí a katastrofa

Předmnichovská doba, roky 1937 a především období předcházející přijetí mnichovské dohody 30. září 1938, byla časem největšího vzepětí prvorepublikového Československa v jeho dvacetileté historii. Jak jarní, tak především zářijová mobilizace, snaha o dobudování pevnostního systému, bleskové potlačení pronacistického puče v polovině září 1939 i snaha o dohodu o větší autonomii sudetských Němců, ukázaly Československo v tom nejlepším světle. Ještě 20. září se dokázalo Československo vzepřít dohodě Velké Británie a Francie s nacistickým Německem o odstoupení oblastí s více než 50 % německého obyvatelstva třetí říši. Provedlo mobilizaci a s více než jedním a čtvrt miliónem mužů ve zbrani bylo připraveno čelit německému útoku. Ještě těsně před podepsáním mnichovské dohody nejen demonstranti v ulicích, ale i mnozí dobře informovaní lidé doufali, že Francie a Velká Británie splní své spojenecké závazky vůči Československu. Stejně jako se doufalo ve spojenecké dohody se Sovětským svazem a Rumunskem. „Z novin jsem se mnoho nedověděl a lidé informovaní podávali protichůdné informace. Celkem však panoval optimismus, že vše dobře dopadne,“ píše ve svých pamětech budoucí ministr vlád druhé republiky, protektorátu Čechy a Morava a posléze i londýnského Benešova kabinetu Ladislav Karel Feierabend (Feierabend, 1994, 20).

Národní české vzepětí jakoby dočasně smazalo rozdílné pohledy na uspořádání státu a i vůči prvorepublikové demokracii kritická část katolické inteligence a politiků se zařadila do šiku obhájců ohrožené republiky. „V průběhu mnichovské krize se sjednocovaly politicko-ideologické postoje jak v politice samé, tak v literárním životě. Odpor proti kapitulaci smiřoval i protichůdné politické subjekty: od komunistické levice přes sociální demokraty, liberálně-demokratické strany po lidovce, včetně konzervativní katolicky orientované pravice – všechny tyto síly spojovala touha bojovat a nekapitulovat.“ Jako symbol odporu byla tehdy vyzdvihována i svatováclavská tradice (Med, 2011, 173). Dokonce i fašistická Vlajka přechází v době předmnichovské krize do „protiněmeckých“ nacionálně českých pozic (Nakonečný, 2001, 62).

Zřejmě jediným sporem, který zůstal v té době mezi zastánci liberalismu a integrálními katolickými autory živý, byla španělská občanská válka, kde se přední hlasatel radikálních katolických pohledů Jaroslav Durych dostal do otevřené veřejné polemiky s Karlem Čapkem (Martin C. Putna, 2010, 319).

Dokonce i jeden čas mezi českými fašisty pobývají lidovecký novinář Jan Scheinost a pozdější přední pronacistický protektorátní publicista hájí v té době vypjaté protiněmecké a československé pozice. V revue Tak varuje před německým nacismem a „německý národ vnímá jako protikulturní, protikřesťanský, a tudíž podkopávající základy samotné evropské civilizace“ (Klementová, 2012, 175).

Dodejme, že podporou protinacistickým postojům českých katolíků byla i německy psaná encyklika Pia XI. Mit brennender Sorge z března 1937, v které tvrdě nacismus odsoudil. „Kdo rasu, nebo národ, či stát, nebo státní formu, nebo nositele státní moci, nebo jiné hodnoty společenského života – které v rámci pozemského řádu zaujímají důležité a ctihodné postavení – vytrhává z jejich pozemské hodnotové stupnice a dělá z nich nejvyšší normu všech ostatních, i náboženských hodnot a modloslužebnický je zbožňuje, ten převrací a falšuje Bohem vytvořený a Bohem ustanovený pořádek. Takový člověk má daleko k pravé víře v Boha a k chápání života, které by bylo v souladu s vírou“ (Pius XI., 1997).

Šíření encykliky v Německu bylo nacistickým režimem zakázáno a tiskárny, které se pokusily její text dále šířit, byly uzavřeny (Šebek, 2016, 356). Rudolf Ina Malý, jedna z předních postav konzervativní katolické publicistiky, na základě encykliky podrobil nacistický režim tvrdé kritice. „Nacismus, stejně jako bolševismus si vytvořil novou víru, kterou oficiálně a bezohledně propaguje a která je stejně v naprostém rozporu s posláním a učením římskokatolické církve jako komunismus“ (Šebek, 2016, 362).

K tomu je třeba dodat, že téměř společně s encyklikou odsuzující nacismus vydává papež encykliku Divini Redemptoris, která podobně tvrdě odsuzuje i komunismus. „Komunismus je hluboce zvrácený a v žádné oblasti nelze připustit spolupráci mezi ním a kýmkoliv, kdo chce zachránit křesťanskou civilizaci“ (Chenaux, 2012, 63).

Vatikán dával po celou dobu najevo své sympatie pro československý stát, po Mnichovu pak papež Pius XI. přijal 1. října 1938 velvyslance Vladimíra Radimského a vyslovil politování nad tím, jak bylo s Československem jednáno bezprávně (Šebek, 2016, 391).

Oba klíčoví muži ČSL Bohumil Stašek i Jan Šrámek pak spolu s dalšími důležitými československými politiky marně protestují u prezidenta Edvarda Beneše proti přijetí mnichovského diktátu (Kotous, Pehr, 2009, 21). Rozhodnutí, zda mnichovskou dohodu přijmout, si ponechal ale prezident Beneš sám. Zabránit v kapitulaci se mu pokusilo i vojenské velení armády. Premiér generál Jan Syrový, náčelník generálního štábu Ludvík Krejčí a další klíčoví velitelé před Benešem prohlásili: „Musíme do války, ať důsledky

jsou jakékoliv. Západní velmoci budou ostatně přinuceny nás následovat. I kdybychom zůstali sami, nesmíme povolit, armáda má svou povinnost, chce jít a půjde do boje.“ Beneš je ale odmítl: „Bylo by ode mě lehkomyšlné, kdybych chtěl vésti národ na jatka v této chvíli v izolované válce“ (Podiven, 1991, 643–644). „Snad bylo vaší chybou, že jste tolik věřil, ale pro to vás spravedlivá historie neodsoudí,“ pronesl prý i Stašek po marném přesvědčování Beneše, když viděl před sebou doslova fyzicky zničeného prezidenta (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 261).

Mnichov byl pro mnohé současníky nejhorším momentem života. Za všechna slova ministerského předsedy, hrdiny od Zborova, premiéra krizového kabinetu generála Syrového: „Prožívám nejtěžší okamžik života, neboť plním nejbolestnější úkol, nad kterým lehčí by bylo umřít.“ Ale dodal, že má-li se volit mezi smrtí národa a Mnichovem, pak se musí volit zachování národa (Feierabend, 1994, 21).

Výsledky Mnichova a pozdější územní ztráty ve prospěch Polska a Maďarska (vídeňská arbitráž) byly devastující jak po ekonomické, tak bezpečnostní, ale i politické stránce. Z téměř čtrnáctimilionového státu byl náhle stát s ani ne deseti milióny obyvatel.

To ale samo o sobě nebylo nejhorší. Ztráta pohraničních pevností, nebránitelná hranice končící třicet kilometrů na sever od Prahy, odstoupení důležitých průmyslových center, statisíce nejen českých uprchlíků ze zabraného pohraničí a především „zrada“ západních demokratických spojenců, Velké Británie a Francie, na které se Československo nejen vojensky, ale i politicky orientovalo, vyvolalo těžko představitelnou demoralizaci a rozpad téměř všech jistot dvacetileté existence první republiky.

Podle mnichovské dohody mělo sice Československo získat záruky svých hranic od mocností, které smlouvu podepsaly, ale k tomu do konce samostatného státu nikdy nedošlo. „Mnichovská dohoda nesporně znamenala pro československý stát katastrofu státní, protože její důsledky zpochybnily a rozkolísaly rozhodující atributy státní suverenity... Otřes československé státnosti byl natolik hluboký, že se ve společenském povědomí znovu oživily úvahy o oprávněnosti vzniku a samostatné existence ČSR“ (Gebhart, Kuklík, 2004, 10).

To vše se mělo výrazně projevit na politické podobě státního útvaru, který přestože byl vlastně jen zmenšeným Československem, dostal nový název druhá republika.

## 5 Šrámek a Stašek, spojenci i soupeři

Jana Šrámka a Bohumila Staška, dvě nejvýraznější postavy katolické politiky meziválečného Československa, je někdy tendence pokládat za generační souputníky. Jan Šrámek byl ale o patnáct let starší než Stašek. Narodil se roku 1870 v Grygově nedaleko Olomouce, stačil udělat za Moravsko-slezskou křesťansko-sociální stranu politickou kariéru ještě za Rakouska-Uherska, kdy byl v letech 1907–1911 poslancem říšské rady ve Vídni a od roku 1906 také v Moravském zemském sněmu. V době svého poslancování ve Vídni se dokonce utkal v řečnickém klání i Tomášem Garriguem Masarykem.

Bohumil Stašek, který se narodil o šestnáct let později, v roce 1886 v Klabavě u Rokycan, vstupuje do politiky až během první světové války, kdy se stává jedním z motorů sjednocení tří katolických stran v Čechách do Spojené strany katolické, jejímž ústředním tajemníkem se v září 1918 stává. V září se osudy Šrámka a Staška poprvé setkávají, když oba podpoří v katolickém prostředí myšlenku samostatného českého demokratického státu. Zatímco Stašek ale zůstává i pro svůj věk a zatím malé zkušenosti v pozadí, stává se Šrámek jedním z „mužů 28. října“ a pak se výrazně podílí na předání moci na Moravě. Přes vlnu protikatolických nálad se mu podaří přesvědčit Karla Kramáře, aby se v první vládě nového Československa našlo místo pro zástupce českých katolických politických sil – Mořice Hrubana, což bylo možno pokládat za tehdejší situace za výrazný úspěch (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 172). V lednu 1919 sjednocuje Šrámek pod svým vedením katolická politická uskupení do Československé strany lidové a od roku 1921 je až do mnichovské krize v září 1938 s jedinou krátkou výjimkou členem všech kabinetů, podobně jako se ČSL podílí celou dobu na „hradní koalici“, jež v různých obměnách řídí první republiku.

V praktické politice Šrámek prosazoval účast v roce 1919 pod jeho vedením sjednocené Československé strany lidové na vládní moci v demokratickém Československu. A vede obranný boj za místo katolické církve ve veřejném životě první republiky. V sociální oblasti pak prosazuje politiku „sociálního liberalismu“, která odmítala vizi stavovského řádu, jako alternativy k demokratickému kapitalismu.

Stašek, prakticky o generaci mladší, zůstává sice ve stínu nominálního předsedy ČSL v Čechách Františka Šabaty, ale ve skutečnosti bylo vedení strany v Čechách už od roku 1919 jako generálního tajemníka v jeho rukou (Kotous, Pehr, 2009, 141). Poměrně brzy

po nástupu do čela české části lidovců (1930) dochází mezi Staškem a Šrámkem hned k několika zásadním střetům. Prvním, který jsme již popsali v předchozí kapitole, byl střet o ideu prosazení stavovského státu jako alternativy k plně demokratickému liberálnímu kapitalismu Československa.

Druhý, podobně ostrý střet, se udál v roce 1934 kolem snah o vytvoření „katolického bloku“ s Hlinkovou slovenskou lidovou stranou (HSLs). HSLs se od ČSL odtrhla po vstupu lidovců do vlády v roce 1921 a její poslanci vystoupili ze společného bloku, na což ČSL reagovala vytvořením své vlastní slovenské odnože. Na počátku třicátých let se objevují nové snahy pod iniciativou jak Vatikánu, tak Edvarda Beneše o sjednocení československých katolických stran. Námluvy však narážely na autonomistické až separatistické postoje HSLs, které Šrámek odmítl akceptovat. Stašek, který disponoval velkou podporou mladší generace českých lidoveckých funkcionářů, měl během těchto jednání prohlásit, že „české křídlo lidové strany se sjednotí s Hlinkovou stranou „i přes hlavy Moravy““ (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 206). K tomu však neměl Stašek dost sil, a tak jednání ztroskotala.

V obou případech, jak ve snaze o prosazení stavovského státu, tak i sjednocení s hlinkovci, muselo slabší Staškovo české křídlo ustoupit Šrámkovi a jeho moravské části ČSL. A až do mnichovské dohody Stašek, jehož stoupenci byli mezi špičkami ČSL ve velké menšině, víceméně respektoval Šrámkovu politiku. „Vedení lidové strany bylo spokojeno s parlamentní a koaliční formou vlády, v níž ČSL získala velmi dobré pozice a mohla v ní uplatňovat metodu kompromisů a dohod. Spokojeno bylo i s dosavadním postavením katolické církve v ČSR“ (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 285).

Podobně jako Šrámek se i Stašek jednoznačně stavěl na konci třicátých let proti separatistickým požadavkům menšin, německé, maďarské a polské. „Nebudeme je (národnostní problémy) překonávat tím, že bychom dovolili roztrhati jednotné roucho československé vlasti na nějaké kantony, nebo jazyková území,“ uváděl Stašek v roce 1937 (Kotous, Pehr, 2009, 21). Ještě za mnichovské krize stáli Stašek a Šrámek bok po boku a zdálo se, že vedení ČSL je jednotné.

Pod povrchem tomu tak však nebylo. Vládní spojenectví ČSL se socialistickými stranami a naopak neochota ke spolupráci se slovenskými hlinkovci, podpora československo-sovětské obranné smlouvy z roku 1935, to vše vedlo ke kritice katolické inteligence kolem revue Řád, Tak a Obnova, ale i mladých lidovců sdružených v Mladé generaci ČSL a také části katolické církevní hierarchie v čele s pražským

arcibiskupem kardinálem Karlem Kašparem. Ten se pokusil v červnu 1937 přesvědčit o nesprávnosti linie ČSL papeže Pia XI., ale jeho cesta do Říma skončila fiaskem, protože nebyl po zákulisním vyjednávání Šrámkových příznivců ve Vatikánu papežem ani přijat (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 310).

Situace se však v části katolických kruhů už před Mnichovem radikalizovala. V některých prokatolických periodikách jako *Obnova* se už během první poloviny roku 1938 začaly objevovat i první protižidovsky laděné články. „Nežidovští národové pociťují Židy jako cizí těleso ve svém organismu...“ psala například *Obnova* na konci ledna 1938 (Šebek, 2016, 386).

Vzhledem k dalšímu vývoji po Mnichovu byl zajímavý velký střet mezi lidovci a agrárníky, který vypukl po „skandálním“ novoročním projevu předsedy agrární strany Rudolfa Berana z ledna 1938. Beran v něm vyzval k jednání s Konradem Henleinem a jeho pronacistickou Sudetoněmeckou stranou (SPD). „Také náš poměr k menšinám je třeba upravit... Dohoda naše, zejména s Němci, musí být důstojná a poctivá... Němci musí uznat náš stát, nesmí šilhat za hranice a musí tam, kde oni vedou v obcích a různých institucích, dát možnost zastoupení českému živlu – tak jako my musíme dát Němcům, co jim patří ve správě státu. Není možno pokládat všechny Němce, kteří se hlásí k určité politické straně, za velezrádce,“ pronesl tehdy Beran (Rokoský, 2011, 255).

Lidovci se podobně jako většina československé politické scény vůči Beranovu projevu, který přitom jen „předběhl dobu“ o sedm měsíců, tvrdě vymezili. Rozčílilo je totiž to, že Beran ve svém projevu také připomněl snahu Staška o prosazení stavovských principů a v podstatě prohlásil, že to byla ČSL, kdo chtěl v Československu zavádět diktátorský režim a kopírovat cizí (totalitní) vzory (Rokoský, 2011, 271). Paradoxem dějin bude to, že to bude po ani necelém roce právě Stašek a jeho skupina, která bude pomáhat Beranovi s budováním autoritativního systému vlády.

Ale nepředbíhejme. Je počátek října 1938 a nacistické jednotky obsazují za jásání drtivé většiny sudetoněmeckého obyvatelstva mnichovskou dohodou odstoupené pohraničí, zatímco do českého vnitrozemí míří tisíce a tisíce z pohraničních pevností stahovaných vojáků a s nimi i statisíce Čechů prchajících před německým zábořem, který jich postihne na 800 tisíc.

S nimi prchají do zbytkového Československa i desítky tisíc německých antifašistů a německojazyčných Židů. Ještě týdny se na základě údajů ze sčítání obyvatelstva



z roku 1910 upravují hranice mezi Německem a druhou republikou, téměř všechny Adolfem Hitlerem a nacistickými vyjednávači stanovované požadavky jsou plněny. Šrámek se účastní klíčových jednání, ale stejně jako ostatní šéfové vládních stran jen trpně přijímá další a další nacistická ultimáta. „Těšínsko chtějí Poláci, na hranici Slovenska s Maďarskem jsou hlášeny ozbrojené incidenty, neklidno je i na Zakarpatské Ukrajině“ (Feierabend, 1994, 35).

Prezident Edvard Beneš oznamuje pátého října 1938 rekonstruovanému kabinetu generála Syrového svoji abdikaci. Sedmého října se schází Ústřední výkonný výbor ČSL, na kterém Šrámek hodnotí pomnichovský vývoj, lituje abdikace prezidenta Beneše a současný vývoj hodnotí jako spiknutí slovenských luďáků, agrárníků, národních demokratů a fašistů, kteří podle jeho slov chtějí likvidovat politické strany. Podle Šrámka je jim ale třeba ukázat, že ČSL žije, a dodává, že nepodepíše garantování slovenské autonomie (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 262).

V svolání „Stoupencům československé strany lidové“, které 9. října otisknou Lidové listy, se sice stvrzuje další existence strany, horuje se pro „zachování sociální spravedlnosti“, ale současně se do prohlášení, pod kterým je podepsán na prvním místě Šrámek a na druhém Bohumil Stašek, dostala i zlověstně znějící věta, mířící proti německým antifašistům a německým Židům z pohraničí: „Musíme svůj vlastní lid chránit před těmi, kteří se mezi nás chtějí vetřít, ačkoli mezi nás nepatří, aby ujídali skromnou skývu našemu lidu“ (Lidové listy, 9. 8. 1938, 1).

Ještě 26. října se ale poslanecký klub ČSL vyslovil pro samostatnost strany a to již v době, kdy bylo jasné, že „dosavadní parlamentní systém už nebude zachován“ (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 263).

Vývoj v druhé republice směřoval k okleštění současné demokracie tak, aby se vyhovělo tlaku třetí říše. Při návštěvě nového ministra zahraničí agrárníka Františka Chvalkovského 13. a 14. října 1938 v Berlíně dal Hitler jednoznačně najevo, že nehodlá trpět pouhé pokračování dosavadního demokratického Československa jen ve zmenšených hranicích.

Reakcí na to byl 22. října programový článek v agrárnickém Venkově z pera šéfredaktora Rudolfa Halíka „Jdeme k zjednodušení politických poměrů – Obrisy velké národní strany“. Východisko z údajné viny dosavadních stran za mnichovskou katastrofu viděl Halík v „nové demokracii“. „Vytvořit novou demokracii autoritativní, tvrdou a přísně ukázněnou, ke všem a pro všechny, pohotovou a ne přešlapující, očištěnou radikálně od všech kazů... Novou demokracii a nové strany, které ne slovy,

sliby, ale skutky kontrolovatelnými a všem zřejmými budou sloužit jen národu a státu a ne straníkům.“ Halíkovy vývody směřovaly k tomu, že v Československu má existovat pouze několik velkých stran, respektive jak o pouhý den později dovysvětlil, v čele státu má být nová národní a státní strana, která má stát na konzervativním a nacionálním základu, „očištěná od internacionalismu a přílišného humanismu a nepravého pokroku“. Výsledkem ale neměla být podle Halíka, jenž jednal na základě znalosti sondážních rozhovorů šéfa agrárníků Rudolfa Berana, likvidace všech stran, ale „stranictví nerozparcelované na deset i více stran, ale očistěné a stmelené ve dvou či nanejvýš třech stranách“ (Gebhart, Kuklík, 2004, 50–51).

I v této situaci se Šrámek snažil udržet nezávislost ČSL, jak měl prohlásit na setkání zástupců šesti bývalých českých koaličních stran 27. října. Už ve středu 2. listopadu 1938 Beran vystoupil na předsednictvu agrární strany a oznámil projekt vybudování autoritativní demokracie, v jejímž čele měla stát nová Strana národní jednoty a 12. listopadu se na jejím ustavení shodli představitelé agrárníků, živnostníků, národních socialistů a Národního sjednocení.

Šrámek se ze všech sil snažil nástupu autoritářského uspořádání zabránit. „Na záchranu parlamentarismu a zamezení mocenského monopolu konzervativní pravice v říjnu 1938 vznikaly až neskutečné kombinace. Například plán na sloučení křesťanských demokratů z ČSL a národních socialistů, stran sice demokratických, ale svým kulturním programem diametrálně odlišných“ (Rataj, 1997, 21).

Do snahy uhájit samostatnost lidové strany jako středové síly, která se nepřikloní ke konzervativní pravici, však zasáhli netrpěliví představitelé české zemské Mladé generace ČSL. Poslední říjnový den se vedení Mladé generace ČSL sešlo s Rudolfem Beranem a jednalo o možné spolupráci, což vyústilo ve vnitrostranickou krizi. V této situaci váhající Stašek 8. listopadu zatroubil veřejně do útoku proti Šrámkovi: „Říjnové události přesvědčily národ, že takové zjednodušení likvidací dvou nebo tří stran už nestačí, že je třeba daleko pronikavějšího a radikálnějšího, tj. sloučení všech vlasteneckých stran ve stranu jedinou... A k tomu dospějeme jedině tehdy, opře-li se nová republika o celý národ, spojený pevně v jediné straně...“ Současně ale Stašek stále jakoby počítá se Šrámkem. „Nebylo by možno, aby čtyři jména, kolem nichž se kupí celý dnešní politický život, Beran, Šrámek, Hampl a Klapka, utvořili jakési direktorium příští jednotné strany?“ (Klementová, 2009, 166)

Stašek jde ale ve svých úvahách o „zjednodušení“ politického života dokonce dál než samotný šéf agrárníků a nastupující premiér Rudolf Beran, který se dohodne se šéfem

sociálních demokratů Antonínem Hamplem, že vytvoří „opoziční“ uskupení Národní strany práce a v druhé republice tak vznikne systém dvou stran, jedné vládní a druhé, jež bude měkkou opozicí, což se 11. prosince 1938 skutečně stane.

Šrámek se pustí po Staškově veřejném vystoupení se svým oponentem na poslaneckém klubu ČSL do tvrdého střetu, kdy ho obvinil ze sabotáže o vytvoření bloku s národními socialisty a sociálními demokraty, jenž by disponoval 76 mandáty proti 55 mandátům vznikajícího „republikánského“ bloku. To mohlo teoreticky ovlivnit i charakter budoucí vlády i politického systému druhé republiky. Ještě 16. listopadu se podařilo Šrámkovi na zasedání ústředního výkonného výboru „převálcovat“ Staška, když všichni členové vedení se na rozdíl od něj vyslovili pro samostatnost ČSL. „Československá strana lidová zůstává pevnou, jednotnou a samostatnou“ – informují 17. listopadu 1938 Lidové listy. Jenže v ten samý den provede Stašek v české části ČSL „puč“ a oznámí, že česká zemská organizace ČSL vstupuje do Strany národní jednoty (Trapl, 1968, 70). Moravskoslezská ČSL si zachovala ještě několik dní samostatnost, ale po bouřlivé debatě 21. listopadu Šrámek kapituloval, když hlasy různých moravských organizací byly rozpolcené, mnohé byly pro sloučení, jiné ostře proti. „České křídlo de facto rozhodlo i o kapitulaci Moravanů“, psal tehdy dobový tisk. Je však otázkou, zda by ČSL nebyla k tomuto kroku dotlačena vývojem na politické scéně, kde se zbytek povolených politických sil sloučil buď do „vládnoucí“ Strany národní jednoty, nebo opoziční Národní strany práce (Klementová, 2009, 168).

K tomu, proč být ve vládnoucí síle, dodaly Lidové listy, jež byly v rukou Staškovy skupiny, poměrně jasné argumenty. „Bude se stavět nová republika a my musíme být u toho, protože se při této stavbě bude jednat i o práva katolíků, o postavení církve v novém státě a osud našeho kulturního, hospodářského a sociálního programu...“ (Lidové listy, 19. 12. 1939, 1).

Důstojným epilogem za existencí samostatné ČSL mělo být slavnostní zasedání Zemského zastupitelstva ČSL v Brně v sále Typosu. Do sálu ale s výkřiky „Benešovci pryč! Už jste dost dlouho seděli u koryt!“ vnikla mládež lidové strany, která zasedání rozbila a schůze byla zrušena (Fiala, Foral, Konečný, Marek, Pehr, Trapl, 2008, 318). Šrámek se sice stal po sloučení ČSL nominálním místopředsedou Strany národní jednoty, ale tuto funkci už v prosinci 1938 opouští, údajně v reakci na projev nového premiéra Rudolfa Berana při inauguraci prezidenta Emila Háchy, kde vychvaluje svatého Václava jako symbol spolupráce s Německem.

Jako epitaf na dočasný konec Šrámka jako vůdce českých lidovců lze uvést citát katolického básníka Jana Zahradníčka z října 1938: „Šrámkova chyba spočívala v tom, že katolicismus spojil s demokracií, což neodpovídá tradicím českého katolictví.“

## 6 Druhá republika, zbytková demokracie, nebo nehotová totalita

Po mnichovské dohodě (a vídeňských arbitrážích) se Československo nejen zmenšilo o území odstoupená třetí říši, Polsku a později Maďarskému království, ale také se zásadně změnilo státoprávně. Jak Slovensko, tak Karpatská Ukrajina dostaly autonomii, která vedla k tomu, že v rámci druhé republiky existovaly fakticky tři různé politické systémy. Plně autoritativní v rámci Slovenska a Slovensku chaoticky se v závěru druhé republiky blížíci politické uspořádání Karpatské Ukrajiny. A nejvíce si z prvorepublikové demokracie zachovává systém česká část druhé republiky. Ta neměla svoji vlastní autonomní vládu, ústřední československá vláda byla zároveň vládou českou.

Jak jsme uvedli již na počátku, vzhledem k značným rozdílům v těchto třech částech druhé republiky, jež měla i federativnost symbolizující název Česko-Slovenská republika, se budeme věnovat jen vývoji v české části státu. Praha byla sice de jure stále Slovensku či Karpatské Ukrajině v podobě ústřední vlády nadřazenou úrovní moci, ale de facto především na Slovensku až do „Homolova puče“ na počátku března 1939 nebyla určující silou. A to už od 5. října, kdy centrální vláda přenechala první slovenské autonomní vládě až do definitivního vyřešení otázky autonomie veškeré záležitosti v otázkách Slovenska (Gebhart, Kuklík, 2004, 82).

Na Karpatské Ukrajině probíhal vývoj k autonomii pozvolněji, stejně jako změna demokratických poměrů na autoritativní. Ústavní zákon o autonomii z 22. listopadu 1938 jak pro Slovensko, tak i na Karpatské Ukrajině fakticky nejen potvrdil vnitřní politickou autonomii, ale faktickou změnu Druhé republiky v trojstátí, jehož „složky si byly dosti nepodobny“ (Podiven, 1991, 660).

Režim druhé republiky (tedy její české a současně federální mocenské složky) se v teoretických pracích, jak českých, tak nemnoha zahraničních, vyskytuje vzhledem ke své časové krátkosti trvání a také v mnoha ohledech pouhé „naznačenosti“ jen velmi okrajově. V hodnocení vycházejícího z dodnes mezinárodně uznávané práce Juana Linze z počátku sedmdesátých let charakterizují čeští politologové Stanislav Balík a Jan Holzer druhou republiku jako „autoritativní režim, vykazující prolínání prvků organického etatismu (korporativismu) a mobilizačních postdemokratických praktik (Fiala, Hanuš, 2001, 47). Sami tito autoři pak připouští, že druhá republika se na rozdíl

od jiných autoritativních režimů nemohla opírat o „vůdcovský princip“, když druhorepublikového prezidenta Emila Háchu označují za příklad „vynuceného vůdcovství“, tedy politiků, kteří tuto roli přebírají „bez nadšení, spíše s vědomím nevyhnutelné odpovědnosti a povinnosti“ (Fiala, Hanuš, 2001, 38).

Jinou definici nabízí český historik Jan Rataj, který označuje nejméně ještě koncem roku 1938 politický systém druhé republiky za „nehotovou a přechodnou formu totalitního systému, která uchovávala formálně demokratické znaky, ale směřovala k jejich odstranění“ (Rataj, 1997, 35).

Na počátku října 1938 je Československo v situaci, kdy sice prezident Edvard Beneš oznamuje několik dní po Mnichovu svoji demisi, stát (postupně) přichází o několik miliónů občanů, ale u moci zůstává na úrovni celorepublikové „české“ vlády politická reprezentace (bez poslanců a senátorů z odstoupených území) vzešlá z posledních demokratických parlamentních voleb v roce 1935. S jednou výjimkou a tou bylo pozastavení činnosti komunistické strany 20. října 1938 (definitivně rozpuštěné 24. prosince 1938). Na opačné straně politického spektra byla zakázaná počtem svých příznivců nevýznamná fašistická Vlajka – zvláště vzhledem k 850 tisícům hlasů, které ve volbách v roce 1935 dostali komunisté (měli 30 poslanců z 300 a 16 senátorů ze 150). Současně ale poslanci a senátoři komunistické strany mohli ještě v polovině prosince vystupovat v parlamentu, když například poslanec a pozdější prezident Antonín Zápotocký zaútočil na Beranovou vládu požadovaný „zmocňovací zákon“ jako na „zásah do demokratických práv lidu“ (Gebhart, Kuklík, 2004, 107).

U moci v podstatě zůstávala do 1. prosince 1938 částečně rekonstruovaná „mobilizační“ vláda generála Jana Syrového. Nejvýznamnější změna nastala na postu ministra zahraničí, kde Benešovu pravou ruku Kamila Kroftu nahradil agrárník a bývalý velvyslanec v Římě František Chvalkovský. I tuto vládu ještě jako prezident sestavoval před svojí abdikací prezident Edvard Beneš. Vláda měla podle Benešových vlastních slov „zajistit klid a pořádek a starat se v nových poměrech o hospodářskou a sociální rekonstrukci republiky“ (Feierabend, 1994, 29).

V těchto počátcích druhé republiky bylo jediným podstatným opatřením, které nový režim odlišovalo od plně demokratického, zřízení „předběžné cenzury“. Tento krok však přijala ještě předmnichovská reprezentace. „Od 26. září 1938 začala působit Ústřední cenzurní komise při ministerstvu vnitra, kterému byla přímo podřízena,“ uvádí historik Jan Gebhart. Současně ale dodává, že rysy důslednější cenzury dostala opatření až po nástupu Beranovy vlády v prosinci 1938 (Jirák, Bednařík, Köpplová, 2016, 25).

9. listopadu 1939 však bylo uzavřeno Osvobozené divadlo, bylo ukončeno vydávání stovek periodik, mezi nimi od ledna 1939 vedle komunistických novin nejvýznamnější legionářské Národní osvobození.

Zatímco na Slovensku se tamní režim bleskově fašizoval, v Praze, kde stále vládl kabinet, v němž byla podobně jako ve vládách první republiky zastoupena i levice (Podiven, 1991, 661), se změny děly vlastně pomalu a hlavně pod tlakem nacistického Německa. Ministr zahraničí Chvalkovský, který se 14. října pokusil při přijetí u Adolfa Hitlera vyjednat skutečné národnostní rozložení respektující pomnichovskou hranici, si vyslechl jen směs výhrůžek a podmínek. Mezi nimi byl Hitlerův požadavek, aby se nový stát „nemazlil s demokracií“.

V rámci ústupové taktiky však ani tak nedošlo k naprosté likvidaci demokratického stranického systému, ale jeho „zjednodušení“, byť ve velmi problematické podobě předem dohodnuté vládní strany a konstruktivní opozice. V již citovaném zásadním článku Rudolfa Halíka z 22. října 1938 v listu Venkov, orgánu nejsilnější české prvorepublikové strany – Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu, pro kterou se vžil výraz „agrární strana“, se uvádí pravidla tohoto zjednodušení. „Rozpustit všechny strany – a chtít demokracii. Rozpustit strany a co na místo nich? Není dobře odsuzovat šmahem vše, co tu bylo...“ Podle autora je třeba demokracii udržet, byť v jiné podobě. „Novou demokracii, autoritativní, tvrdou a přísně ukázněnou, ke všem a pro všechny, pohotovou, a ne přešlapující, očištěnou radikálně od všech kazů... Novou demokracii, nové stranictví... Stranictví nerozparcelované na deset i více stran, ale očištěné a stmelené ve dvou, nanejvýše třech stranách“ (Rokoský, 2011, 338).

Výsledkem těchto snah, které se navíc uskutečnily sjednocením politických stran, nikoli pohlcením, byl vznik systému vládní či vládnoucí pravicové Strany národní jednoty a oné povolené opozice v podobě Národní strany práce. Mnohé práce o druhé republice berou příliš v potaz to, co se objevilo v podobě novinových či časopiseckých článků a málo se soustředí na skutečnou politickou realitu druhé republiky, v níž přinejmenším na nejvyšší úrovni přetrvávaly korektní vztahy demokratických politiků první republiky. A to v čele s Rudolfem Beranem, šéfem agrárníků a posléze šéfem Strany národní jednoty a premiérem na straně jedné a lídrem sociálních demokratů a posléze Národní strany práce Antonínem Hamplem na straně druhé.

Kritický proud označuje Národní stranu práce (NSP) za „fikci o existenci demokratického režimu v Česko-Slovensku se dvěma politickými stranami“ (Rataj, 1997, 35). Nepochybně je pravdou, že to nebylo rovnoprávné postavení, že NSP neměla

podíl na vládnoucí moci, ale na druhé straně nebyla ve své činnosti, spočívající hlavně na obhajobě dědictví masarykovského Československa, zásadněji omezována a za druhé republiky se nedospělo nikdy do momentu, kdy by se dalo prokazatelně říci, že měla být zrušena. Uvnitř Strany národní jednoty se sice v únoru 1939 připravoval program, který už s NSP nepočítal (Rataj, 1997, 220), ale je hypotetické tvrdit, že by byl prosazen. Nejdále šla zřejmě úvaha Berana, kterou pronesl 13. února na konferenci přednostů okresních a státně-policejních expozitur. „Já vám mohu říci, že kdybychom chtěli mít jednu stranu, do týdne by tady byla. Nebyla by to žádná obtíž. A pro příště vám řeknu, že až budou příští volby, bude jen jedna kandidátní listina, to jest samozřejmé. Není to můj návrh, je to návrh druhé politické strany. Nyní nemůžeme si dovolovat luxus politických bojů“ (Rokoský, 2011, 399).

Mnohé prameny připomínají přátelský vztah dvou klíčových politiků druhé republiky – Berana a Hampla. „Viděl jsem přímo na plotnu společné kuchyně obou vůdců dovolených stran, poněvadž jsem s nimi byl skoro každý týden pohromadě. Hampl a Beran dovedli zapomenout na staré boje a rozpory v nazírání na některé otázky a dovedli jít pohromadě,“ píše ve svých pamětech ministr Syrového i Beranovy vlády Ladislav Feierabend a dodává, že oba ukázali státnické postoje. „Beran si byl vědom, že nesmí využívat státní moci proti Hamplovi a opozici“ (Feierabend, 1994, 76).

I podle vzpomínek současníků přetrvávala iluze, že nacistické Německo nebude usilovat o to, aby byla v druhé republice vytvořena diktatura fašistického typu. „Mělo se za to, že stát je po odtržení okrajového území s Německem vyrovnán a že národ si na půdě, která mu zbyla, může žít po svém“ (Smetáček, 1945, 60).

Ve druhé republice fungoval právní stát, nedošlo k politicky motivované výměně státních úředníků (s neblahou výjimkou úředníků židovského původu), stát nepřistoupil k čistkám v armádě, ani policii.

Nejpodstatnějším krokem k autoritativnímu státu bylo suspendování role parlamentu, a to v podobě „zmocňovacího zákona“, který fakticky na dva roky vyřazoval stávající parlament z činnosti. Zákon, který byl odhlasován ústavní většinou, předložila již vláda generála Syrového v listopadu 1938, kdy se ho ale ještě nepodařilo prosadit. Proto byl společně s programovým prohlášením nového kabinetu Rudolfa Berana předložen ke schválení 14. prosince. Pro hlasovalo 148 poslanců, proti 16. Ještě jednoznačněji proběhlo o den pozdější hlasování v Senátu, které skončilo 71 ku 14. Souhlasila s ním i slovenská a karpatskokrajinská politická reprezentace poté, co bylo uplatňování zákona na území obou autonomií podmíněno souhlasem tamních autonomních vlád.



Vládní nařízení po schválení dostala platnost zákona a výrazně se také posilovala role prezidenta republiky, který svými dekrety mohl dokonce měnit ústavu. V obou případech byla ale nutná kontrasignace. Prezident měl právo ustanovit kabinet podle své libovůle a bylo vyloučeno vyslovení nedůvěry. Na zmocňovací zákon navazoval 23. prosince 1938 nový zákon o politických stranách, který umožňoval vládě rozpouštět stávající politické strany, což bylo následně uplatněno u zmíněných komunistů a Vlajky. „Dostali jsme se nenápadně z demokracie, jak jsme ji dvacet let provozovali, do demokracie, které se říká autoritativní,“ charakterizovaly to provládní Národní listy (Gebhart, Kuklík, 2004, 108–109).

I pozdější historici vidí zmocňovací zákon jako zásadní zlom v dějinách a charakteru režimu druhé republiky. „Byl nastolen režim autoritativní demokracie, který byl odlišný od demokracie parlamentní. V žádném případě se však nejednalo o fašistický režim“ (Pasák, 2007, 50).

„Beranova vláda dostala plnou moc vést stát dva roky bez parlamentu a prezident republiky dostal právo měnit svými dekrety i ústavu... Česko-Slovensko se stalo autoritativním státem, ale Beranova vláda se nestala autoritou. Nemohla dělat, co pokládala za správné ve prospěch národa a státu, nýbrž musela respektovat, co si přál Hitler. Ten vlastně byl autoritou v Česko-Slovensku,“ píše Ladislav Feierabend, jeden ze členů tohoto teoreticky nejmocnějšího kabinetu v historii Československa, fakticky jedné z nejbezmocnějších vlád v novodobých dějinách (Feierabend, 1994, 75). Korporativistické útvary, jako v únoru 1939 zřízená Státní hospodářská rada, která podle některých úvah měla nahradit parlament, zůstaly v náznacích. Zároveň i po ukončení činnosti parlamentu na konci roku 1938, který se již za druhé republiky nesešel, zůstal v činnosti úsporný a kontrolní výbor, jenž dozoroval finanční hospodaření vlády.

Bylo to dáno především tím, že ani jedna z klíčových osobností druhé republiky, ani premiér Rudolf Beran, a tím méně prezident Emil Hácha, se vlastně autoritativními vládci stát nechtěli. Do pozic, v nichž se nacházeli, byli v podstatě natlačeni Berlínem. „Beran to nazval eufemisticky ‚autoritativní demokracií‘, ale demokratické prvky byly likvidovány jeden za druhým. Na rozdíl od autonomního Slovenska, kde byly takové novoty zaváděny rychle, důsažně a zejména spontánně, tedy bez nátlaku zvenčí, bylo české počínání vynucované německým nátlakem, zdráhavě (proto byli nacisté stále nespokojeni) a přijímané s neradostným pochopením těch, kteří byli postiženi. Všem bylo jasné, že se nedá nic dělat.“ (Podiven, 1991, 661).

I americký diplomat George F. Kennan ve svém dopise z 6. ledna 1939 charakterizuje situaci stále jako „boj mezi starou a novou ideologií“. „Pokud takto vypadá smrtelný zápas demokracie, jak se mnozí obávají, pak musím říci, že demokracie tvrdě bojuje o svůj život“ (Kennan, 1968, 10).

Podobný názor na celkový politický charakter druhé republiky a jeho vůdců mají i další autoři. „Bezmocný Hácha takovým vůdcem není, ale není jím ani mocný Beran. Beran a další vedoucí činitelé Strany národní jednoty a druhorepublikové vlády nejsou žádní uzurpátoři, ale politikové legitimních stran první republiky. Beran má naopak starost, aby se někdo nepokusil roli vůdce zaujmout a křehký systém druhé republiky táhnout k radikálnějšímu autoritářství nebo vůbec totalitarismu,“ uvádí Martin C. Putna (Putna, 2010, 326). „Celá druhá republika byla a chtěla být hybridem, či pozitivně řečeno, kompromisem – totiž kompromisem mezi demokratickými tradicemi první republiky a dobově a evropsky ‚populárního‘ autoritativního stavovského zřízení“ (Putna, 2010, 327).

Beranův kabinet nebyl ani vláda kolaborační, vláda, která chtěla dobrovolně vydat Česko-Slovensko třetí říši, či zavést v zemi nacistické pořádky. „Byla to vláda nešťastníků, vláda pohromy a hanby, ale nikoliv vláda zaprodanců“ (Černý, 1992, 67).

Ve své práci „Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů“, která jinak pokrývá celé spektrum nedemokratických režimů dvacátého století, od dvojice českých politologů Stanislav Balík a Michal Kubát, nenalezneme přímo o druhé republice ani zmínku. Pokud však budeme vycházet z klasické teorie Juana José Linze, který svoji teorii aplikoval v sedmdesátých letech minulého století na režim Frankova Španělska, pak dojdeme k tomu, že druhou republiku ve fázi, do níž reálně došla, můžeme charakterizovat jako autokratický režim s „limitovaným pluralismem“. A z typů, které Linz nabízí, mu nejvíce odpovídá charakteristika „byrokraticko-militaristického autoritativního režimu“, kterému odpovídá například Polsko za vlády maršálka Pilsudského a Rydze-Smigleho nebo Maďarsko za místokrále Horthyho. Zároveň tu ale najdeme i prvky „mobilizačního autoritativního režimu v postdemokratické společnosti“. Především v případě „byrokraticko-militaristického typu“ Balík s Kubátem varují, aby se tyto formy vlády označovaly za „fašistické“ (Balík, Kubát, 2004, 57).

Vedle celkového politického rámce druhé republiky tu však jsou postoje vůči Židům, především německým a německojazyčným, německé emigraci či romské menšině, které zůstanou mnohem zásadnější skvrnou na pověsti tohoto státního útvaru a její

reprezentace. Postoje, kterým se bude tato práce pro jejich závažnost ještě věnovat samostatně.

## 7 Druhá republika jako katolický stát

Pomnichovská druhá republika měla ze všech útvarů vedených českou politickou reprezentací nejbližší k tomu, aby se mohla stát katolickým státem. Mezi politickou reprezentací fakticky nového státu a nejvyššími představiteli katolické církve se nejen na rovině duchovní spřízněnosti, ale i v konkrétních projevech na obou stranách vytvořilo podhoubí, jež z katolicismu dělalo jednu z hlavních opor nového režimu.

Klíčovým momentem v tom byl vedle tlaku velké části tehdejší katolické publicistiky pastýřský list „Jednota v pravdě a lásce Kristově“ pražského arcibiskupa kardinála Karla Kašpara z poloviny října 1938. Kašpar, který před Mnichovem stál na pozicích tvrdého odporu proti požadavkům českých Němců a nacistů, v něm postavu svatého Václava, který v době mnichovské krize sloužil jako „povzbuzení bojovného ducha českého národa“, předkládá nyní jako vzor mírumilovnosti a snah najít shodu s německým sousedem. Kašpar ve svém listu prohlašuje „svatováclavskou víru“ za základ národního života (Šebek, 2016, 396).

Arcibiskup Kašpar však neodolal příležitosti k vyřizování si někdy i dvě desetiletí starých účtů s tradicí první republiky a v podstatě udal tón, který se pak šířil katolickou publicistikou, v zobrazování Mnichova jako Božího trestu za „viny“, jichž se měl národ dopustit po roce 1918, nebo-li jak píše Kašpar, „po převratu“. V Bibli nachází Kašpar příklad národů, kterým hrozilo vyhlazení od mocných nepřátel, protože je Bůh opustil, což bylo důsledkem opuštění Božího zákona. „Zhřešili jsme, neboť jsme opustili Hospodina (1. Král 12, 10). Zhřešili jsme, nepravost jsme činili (3. Král 8, 47). A tímto pokorným uznáním své viny naklonili si opět Boha ke slitování a dosáhli pokaždé pomoci a vysvobození,“ dává Kašpar za příklad pokání národů v podobné situaci, v níž se ocitli Češi. „Co vše dalo se u nás po převratu! Jak urážen byl Bůh, počínajíc stržením památného sloupu Panny Marie uprostřed hlavního města Prahy... Vy, milovaní arcidiecesáni, víte dobře, co vše se dalo proti katolické Církvi...“ A za příčinu mnichovské katastrofy se nerozpakuje označit „bezbožnictví“, které jak uvádí, bylo v Československu rozšířeno nejvíce hned po sovětském Rusku. A účtuje i s konfesními protivníky. „Víra svatováclavská již tolikrát sjednotila náš národ, kdežto husitství mu připravilo Lipany, protestanství Bílou Horu, novodobé bezbožnictví pak nynější pohromu.“ Současně volá ale v závěru svého pastýřského listu „po dokonalém sjednocení v pravdě a lásce Kristově“. „Čím dříve se tak stane, tím lépe pro náš národ“ (Lidové listy, 16. 10. 1938, 1, 2).

Kašparovo vystoupení sice nebylo první, ale bylo díky jeho klíčové pozici v mnohém určující pro celý katolický tábor. „S Kašparem souzněli v názorech i mnozí katoličtí publicisté, kteří již předtím volali po změně společenských pořádků.“ Odmítnut nebyl ale jen protikatolický či spíše nekatolický nádech první republiky, ale i sám demokratický systém, který jakoby z něj vycházel, vůči němuž byli, jak jsme ukázali už v předchozích kapitolách, mnozí představitelé českého katolicismu v oponentuře. „Antidemokratické tendence, projevující se rovněž v katolickém prostředí, se staly zdrojem ideového substrátu, z něhož vyrůstal program druhé republiky“ (Šebek, 2016, 398–399).

Přes jisté probuzení se katolické publicistiky, zakomponování svatováclavské idey místo prvorepublikového husitství do ideové výbavy druhorepublikových rituálů, je však velmi složité označit Česko-Slovensko za skutečně katolický stát, který by se podobal například autoritativnímu katolicko-stavovskému Rakousku v posledních letech jeho existence.

Ani Beranovi agrárníci, kteří se stali po Mnichovu dominantní politickou silou, nebyli katolickou stranou. „Strana se snažila náboženské otázky podřídit obraně zemědělství a pokoušela se zamezit konfesním sporům... Náboženství spojovala s vlastenectvím, náboženskou svobodu považovala za nedotknutelnou,“ charakterizuje agrárníky v Beranově životopise Jaroslav Rokoský, podle něhož se agrárníci museli ohlížet i na své „heterogenní voliče“. Sám Beran byl sice katolíkem, ale jak dodává Rokoský, „snášenlivý římský katolík“, byť se za své postoje nestydící a stavějící se už ve dvacátých letech proti odluce církve a státu a udržující dobré osobní vztahy jak v rámci budějovického biskupství, tak arcibiskupství v Praze (Rokoský, 2011, 115–116).

Ale nejde jen o Berana, stačí se podívat na seznamy ministrů druhorepublikových vlád, v nichž nenajdeme s výjimkou zástupce Slovenska Jozefa Tisa žádného kněze, nebo nějakou prokatolicky se vyhraňující osobnost. „Byl to politicko-úřednický kabinet. Byl politický, neboť nejdůležitější osoba – předseda – reprezentovala ve vládě většinu volených zástupců národa, a zároveň to byl úřednický kabinet, neboť všechny rezorty byly obsazeny odborníky bez ohledu na jejich stranickou příslušnost“ (Feierabend, 1994, 68).

„Katolický“ nádech druhé republiky je tak dán především osobou jejího prezidenta Emila Háchy. Hácha však nebyl vybrán do své funkce jako hluboce věřící katolík, ale kvůli svým právnickým kvalitám, jež osvědčil jako dlouholetý předseda Nejvyššího

správního soudu. 1. prosince, den po volbě Háchy hlavou státu, se konalo v chrámu sv. Víta slavnostní Te Deum, jež bylo ukončeno hymnou svatého Václava. „Pražský arcibiskup kardinál Kašpar přitom přečetl list papeže, který obdržel. Papež Pius XI. v něm udělil Háchovi apoštolské požehnání. Po ukončení mše se Hácha poklonil ostatkům českých světců a na důkaz hluboké úcty symbolicky políbil roušku lebky sv. Václava (Pasák, 2007, 41). I tuto příležitost využil kardinál Kašpar k nové výzvě podobné svému pastýřskému listu. „Po mši měl dr. Kašpar krátký proslov, v němž řekl, že v nových poměrech chceme začít s Bohem a jednat v duchu svatého Václava ... V první republice nebylo nikdy nic podobného. Teprve v neštěstí jsme si vzpomněli na Boha“ (Feierabend, 1994, 68). To však byl na druhé straně jediný velký vnějškový projev sepětí nového státního režimu s katolickou vírou a církví.

Až do zániku druhé republiky se také plně neprosadily katolickými intelektuály a některými politiky prosazované záměry na „rekatolizaci“ školství. Ministerstvo školství pod vedením Jana Kaprase odmítlo zavádět do škol povinnou modlitbu a nucenou víru (Rataj, 1997, 136).

V kulturní oblasti došlo sice k zákazům některých her, jako například her Matka nebo Bílá nemoc od Karla Čapka, ale i tady vládní místa nepodlehla až do okupace tlaku a zásadnímu omezování děl, která by neodpovídala standardům prosazovaným katolickými kruhy, jež měly ambici řídit podle nových pravidel českou kulturu. Zásahy, ke kterým docházelo, byly více než tlakem katolických konzervativců vynucovány příkazy, obavami či ohledy na nacistické Německo. Faktem je, že s postupujícím časem docházelo k stále více zákazům liberálních a prodemokratických periodik (Rataj, 1997, 186).

„Katoličtí konzervativci se kojili nadějí, že prosadí své programové varianty v nových mocenských podmínkách a stát bude organizován na zásadách korporativismu a katolické supremace... ideová existence druhé republiky byla úzce spojena s posílením legitimacy svatováclavské tradice, která se stala myšlenkovou platformou pro debatu o české národní identitě v období mezi Mnichovem a nacistickou okupací v březnu 1939“ (Šebek, 2016, 403).

Ano, naděje a záměry tu byly, debata probíhala, mnohdy bouřlivě a jednostranně, ale k prosazení do praxe měla myšlenka druhé republiky jako „katolického autoritativního státu“ v momentu svého zániku ještě velmi daleko. Také proto, že „druhorepubliková autoritativní demokracie odmítala některé podstatné prvky parlamentarismu, ale zároveň neusilovala o absolutní moc státu, ponechávajíc autonomní status čteným

korporacím (společenské organizace, církve, tisk, univerzity apod.), zcela mimo zájem státu zůstala oblast rodiny“ (Med, 2010, 217).

## 8 Katoličtí politici a intelektuálové, hybatelé, nebo přidavači?

Čeští historici a publicisté, včetně literárních vědců, se při zkoumání reality druhé republiky a vlivu skupin politických aktérů, včetně katolických politiků a intelektuálů, dopouští často zásadní chyby, a to směřování záměrů, představ, návrhů se skutečnou realitou. Ta se totiž mnohdy od deklarací obsažených v časopiseckých, novinových článcích či projevech velmi lišila – ostatně tak, jako se často liší i v současnosti.

Katoličtí pravicoví a autoritativně naladěni publicisté, které bychom více či méně mohli nazvat mysliteli, vstupují do mnichovské situace jako jediná strana debaty, jež v nové situaci je schopna vidět cosi jako novou naději, je schopna formulovat něco, co bychom dnes nazvali „pozitivním programem“, byť bohužel obsahuje, i jak jsme už poukázali, mnoho žlučovitosti a snahy o vyřizování si účtů s představiteli minulého dvacetiletí.

Ve stanoviscích katolických intelektuálů, kteří jakoby po Mnichovu začali udávat tón veřejné diskusi, byla diplomatická (a vlastně nepřímá i vojenská) porážka první republiky porážkou nejen Edvarda Beneše a jeho okruhu, ale i demokracie jako celku. „Demokracie podlehly v tomto zápase dokonale se všemi důsledky této porážky, podlehly dokonce opuštěny lidem, který volá po změně systému,“ ozývá se jako u mnoha jiných ideových soupeřů u Ladislava Švejcara v článku „Otočte ve stěžejích“ v revue integrálních katolíků Tak. „Lid sám si přeje síly a dynamiky, jak ukazuje volání po vojenské vládě hned v prvních dnech národního neštěstí“ (Tak, 12–13, 1938, 188).

Tón mnoha katolických pravicových publicistů ale zůstane ještě nadlouho v paměti současníků a bude podstatou velice drsných pozdějších odsudků. „Nic nebylo v Mnichově spravedlností, nic na něm nebylo pravdou ani právem – ale jim dal Mnichov za pravdu! Opásali se nejspolečnějším a nejjobecnějším neštěstím našich dějin jako vyznamenáním. S jakou chutí, s jakou vzteklou dravostí ambic dlouho neukojených se teď hrnuli zařít se v národním ponížení a těšit se z vlády nad hřbitovem!“ píše ve svých pamětech prvorepublikový levicový intelektuál Václav Černý (Černý, 1992, 73).

Naděje, že se katolíci stanou motorem vnitropolitického vývoje druhé republiky, se však ukázaly jako přehnané. Lidová strana jako celek sice naskočila na poslední chvíli do mocenského vlaku v tvořící se Straně národní jednoty, katoličtí spisovatelé



a intelektuálové se snažili už v podzimních měsících formulovat politicko-kulturní směřování nového státu, ale velmi brzy se mělo ukázat, že jejich představy jsou přehnaně ambiciózní. Zanikající český zemský výbor Československé strany lidové to ale ještě 21. listopadu 1938 viděl optimisticky. „Program nové Strany národní jednoty jest ve svých zásadách shodným s programem strany lidové a byla vyslovena naděje, že bude možno v nové straně uplatňovati kulturní cíle strany lidové“ (Klementová, 2009, 169).

V svolání „Národe český!“ vznikající Strany národní jednoty se některé představy v plánech nové vládnoucí strany skutečně objevily. „Škola bude národní a věřící. Výchovu a život prodchneme duchem svatováclavské tradice. Rodina se stane spolehlivým základem národního života“ (Lidové listy, 18. 11. 1938, 1).

V nové mocenské struktuře obsadil z katolických politiků nejvýznamnější místo hlavní „protišrámkovský pučista“, předseda české zemské organizace Československé strany lidové, Bohumil Stašek, který se stal jejím místopředsedou. V tvořícím se programu Strany národní jednoty měly být podle slibu premiéra Berana akceptovány „katolické zásady“. Stašek se stal předsedou kulturní rady Strany národní jednoty a jak on, tak další členové jeho křídla strany začali působit v rámci organizačního aparátu nové vládnoucí strany (Kotouz, Pehr, 2008).

Ovšem jediným dalším lidovcem, který dostal významnější pozici v nové straně, byl Josef Talacko, který se stal předsedou sociální komise Strany národní jednoty (Klementová, 2012, 187). Talacko (nar. 1909), předseda Klubu lidových akademiků, patřil k vůdčím osobnostem radikálně pravicového směru v lidové straně, jenž byl populární především v jeho nejmladší generaci lidoveckých politiků. Talacko v polovině třicátých let propaguje mimo jiné spojení lidovců se slovenskými Hlinkovými ľudáky, které neuspělo pro odpor Šrámka a jeho moravského křídla lidovců (Putna, 210, 198).

Staškova funkce ve Straně národní jednoty byla sice v kulturním prostředí poměrně viditelná funkce, ale až do okupace v březnu 1939 se jeho činnost omezila na projevy a proklamace, které naznačovaly možný budoucí vývoj směrem k omezení liberální, v moderním světovém západním umění zakotvené kultury a podpory národního, konzervativního a křesťanský orientovaného směru.

„Kulturní práci budeme usilovati o povznesení kulturní úrovně a vzdělanosti všech vrstev českého národa. V minulosti jsme chybovali na poli kulturním, jako i jinde tím, že jsme se dopouštěli velikášství a ve svém rozletu za evropanstvím chtěli vésti

duchovně svět, při tom však často zanedbávali zájmy svého národa,“ načrtl Stašek kulturní směřování nových poměrů na první schůzi kulturní rady Strany národní jednoty, která se konala na konci února 1939, tedy necelé tři týdny před okupací. „Naše práce kulturní bude prodchnuta duchem křesťanským, tak jako svatováclavství proniká celým naším národním duchem a kulturou,“ uvedl pak mimo jiné Stašek (Lidové listy, 26. 2. 1939, 1).

V podobném duchu se nesl Staškův projev ze 7. března na plenárním zasedání pracovníků Národní kulturní rady, který nesl název „O novou českou kulturu“. „Povinností národní kultury, jejích kněží, světců, proroků a učitelů jest seskupiti česká srdce kolem pevné osy, jíž jest víra a naděje v nezničitelnost a nepomíjivost našeho drahého národa“ (Stašek, 1939, 9). V projevu vymezujícím se proti modernitě a materialismu, který byl z pohledu svého autora tak zásadní, že vyšel knižně, však zároveň Stašek útočí na „nekřesťanskou“ část umění první republiky. „Proto také otevřeně prohlašuji, že postavíme se zásadně proti těm ideologiím tajných i veřejných společností a hnutí, která po desetiletí národ rozkládaly, křesťanské zásady národní podřývaly a národní život otravovaly. Neustaneme v tomto svém boji dříve, dokud národ náš nebude od těchto jedovatých škodlivin očištěn, zdravý a svobodný“ (Stašek, 1939, 18).

Vedle toho však obsahuje i jednu téměř prorockou myšlenku. „Chceme-li zachovati národu svému budoucnost, potom se to nemůže státi ani zbraněmi, ani bohatstvím hmotných statků, ani početností, ni velikostí, ale hodnotami kulturními, duchovními a mravními,“ končí Stašek svůj nejzásadnější projev svého politického působení za druhé republiky, který uzavřel zvoláním: „Vlasti, naší drahé vlasti, zdar!“ (Stašek, 1939, 19) Je symbolické, že tiskem vyšel projev až hluboko v době nacistické okupace – 2. května 1939.

V Národní kulturní radě získali zastánci katolické, konzervativní a národní orientace české oficiální kultury převahu. Profesor Rudolf Ina Mladý, v jehož knize „Kříž nad Evropou“ nalezneme i obdiv k italskému fašismu, se stal šéfem filozofické komise, ve vedení Národní kulturní rady najdeme také Jaroslava Durycha, Rudolfa Medka nebo Václava Renče. „Úkolem nové střeškové instituce... bylo ideově sjednotit českou kulturu a ‚vymýtit rozkladné směry‘. V dalším vývoji se měla Národní kulturní rada transformovat ve stavovskou komoru pro věci kulturní. Jejím prostřednictvím by stát plánovitě vedl a pořídil si kulturu“ (Rataj, 1997, 119).

Plány takové byly a mnozí katoličtí intelektuálové se tím nijak netajili. V programovém prohlášení Národní kulturní rady vydaném 20. prosince v revue *Tak*, která se stala jakýmsi neoficiálním listem tohoto proudu, se mimo jiné vyzývá i k očistě české literatury. „Knihy, které do národa zasévají mravní rozklad, lež a bezbožectví, nemají pravých hodnot a podlamují kázeň, hrdinství a duchovní a mravní nadšení. Z veřejných knihoven a knihoven žákovských i veškerého prodeje buďtež vyloučeny všechny knihy rozvratné“ (Tak, 16, 1938, 233).

Zůstalo jen u slov a proklamací, podobně jako u plánů v podobě znárodnění divadel, „morální ochrany“ herců, či požadovaných „státních zásahů“ do očisty výtvarného umění. „Toto extrémní volání po očistě a revizi knihoven však nenalezlo odpovídající a činy provázenou odezvu, v časopisech knihkupců a knihovníků Hovory o knihách nalézáme po celé období druhé republiky anonce na knihy Marie Majerové, Ivana Olbrachta, Karla Nového a další“ (Med, 2010, 268). Jako další příklad lze uvést, že vcelku nerušeně pokračovalo ve své činnosti avantgardní levicové, až prokomunistické divadlo Emila Františka Buriana D38 a D39, jehož inscenace Druhé lidové suity z února 1939 se stala vrcholem večerů současné české poezie (Gebhart, Kuklík, 2004, 203). Jedním z důvodů bylo, že přes zvětšený prostor vlivu se ke katolickému uměleckému proudu nepřidali další umělci. „Česká tvůrčí inteligence se v zásadě nevzdala svých předešlých ideálů, i když, až na výjimky, neměla v té době vůli za ně bojovat“ (Rataj, 1997, 128).

V podobných náznacích zůstalo i úsilí o opětovné pokatoličtění českého školství, které se omezilo na návrat křížů do škol, sundání obrazů Edvarda Beneše (nikoli však Masaryka) a i pro odpor evangelické části agrárníků nedošlo k prosazení maximalistických katolických představ (Feierabend, 2004, 179). Na počátku roku 1939 došlo sice k „revizi školních učebnic a školních knihoven“, ovšem aniž by vznikly učebnice nové nebo nové osnovy. Daleko větším problémem byl totiž přebytek učitelů vzniklý Mnichovem a financování školství vůbec (Gebhart, Kuklík, 2004, 205). Ministr školství Jan Kapras na počátku prosince 1938 oficiálně prohlašuje: „Vůdčími myšlenkami všeho školství musí být uplatňování národního ducha a křesťanské morálky“ (Třetí generace, 18. 12. 1938, 2) I tady tak zůstalo především u výzev, jako bylo svolání katolických intelektuálů k „Učitelstvu česko-slovenskému“, které vyšlo 24. 12. 1938 v deníku *Národní obnova*. „Neobracíme se na úřady, obracíme se na učitelstvo. I dnešní předpisy plně umožňují, aby s křížem i pravda Kristova a modlitba se znovu uvedly do škol,“ uvádí se ve výzvě, kterou podepsali takové veličiny

katolického intelektuálního prostředí jako spisovatelé Jan Čep, Jan Zahradníček nebo rektor Brněnské univerzity Arne Novák (Rataj, 1997, 136).

V nové konstelaci si pak katolíci vyhrazovali i mezi křesťanskými konfesemi výsadní právo. „Nad relativní pravdivostí náboženských vyznání mohou s úspěchem bdít jen ti, kdo v sobě zavírají veškerou relativní pravdu náboženskou a kdo ji korunují v nejvyšší žádané míře, totiž katolíci,“ uvádí v rozsáhlém článku katolické revue Řád Organizace školství čili služba k národní výchově Konstantin Miklík (Řád, 252, č. 4, 1939).

Radikální katolické proudy nedostaly ve svém úsilí, s výjimkou již citovaného pastýřského listu, přímou podporu ani od arcibiskupa Kašpara, který se po zbytek existence druhé republiky držel spíše zpátky, než by byl hybatelem, zřejmě spokojen s „vlnou zbožnosti, která zachvátila měsíce druhé republiky“. „Kašpar v krizových měsících a letech nepodal žádný zvláštní výkon, ani intelektuální, ani hrdinský. Národní věci však v dané chvíli prospívalo i to, že stál tam, kde stál, a žehnal tam, kde žehnal“ (Putna, 2010, 218).

Ve faktické rovině se však činnost Staška, ani Národní kulturní rady nestihla projevit a v dobovém kontextu stály její snahy mimo hlavní proud zájmu obyvatelstva i vládní politiky, kterou kontrolovali technokraticky zaměřeni ministři, jež měli ideově daleko blíže k neideologickému Beranovi než ke Staškovi a jeho lidem.

Důvodem může být ale také to, že druhá republika, většina politiků a normálních občanů měla prostě jiné starosti. Bylo třeba řešit bydlení a obživu pro statisíce uprchlíků ze zabraného pohraničí, pokusit se nově ustavit vztah mezi centrální a slovenskou vládou a Slovenskem vůbec, získat půjčky na Západě, které by zabránily kolapsu Mnichovem těžce zasaženého hospodářství, pokusit se odprodat přebytečnou výzbroj dříve mohutné armády a v první řadě najít modus vivendi s třetí říší.

Proto například v tak uznávaném zdroji o politické situaci za druhé republiky, jako jsou paměti agrárního ministra Feierabenda, nenajdeme o Staškovi a vytváření nové základny české kultury na katolickém základě téměř ani zmínku. A to proto, že to prostě nebylo v centru politického, ani společenského zájmu, což se odrazilo v programu Beranovy vlády z prosince 1938. „Vládní program sliboval klid a práci a dával naději – když se národ přičiní, že národ může být živ i v nových malých poměrech“ (Feierabend, 1994, 68).

Největší šanci prosadit pohledy katolických pravicových kruhů do praxe dostal v prvních měsících roku 1939 novinář, šéfredaktor Lidových listů, Jan Scheinost

(nar. 1896), který patřil ke skupině katolických intelektuálů, již během první republiky byli jistý čas i českými fašisty a pohybovali se myšlenkově na pomezí mezi těmito dvěma formacemi (Rataj, 1997, 130).

Scheinost, který byl považován na konci třicátých let za jakousi šedou eminenci Staška, měl podle některých autorů velký podíl na „českém puči“ a který minimálně urychlil vstup lidovců do Strany národní jednoty, byl v únoru 1938 pověřen zásadním úkolem – vypracováním návrhu programu nově vytvořeného uskupení. I tady však narážel na mantinely dané tím, že lidovci a integrální katolíci celkově nebyli ve Straně národní jednoty zdaleka jedinou mocenskou silou. „Scheinost se stal ideologem Strany národní jednoty, a i když se zajisté snažil o prosazení maxima svých vlastních idejí, byl nutně limitován požadavky vůdčích představitelů strany, tj. zejména agrárníckými představami“ (Klementová, 2012, 191).

Návrh programu, který byl schválen na konci února 1938 výkonným výborem Strany národní jednoty, ale nikdy nebyl přijat, protože ustavující sjezd nově vzniklého uskupení plánovaný na květen se už vzhledem k okupaci nestihl konat, označoval hned na úvod programu tuto stranu jako „výhradní nositelku mocenské vůle národa“. „Nové uskupení chce soustředit a usměrňovat národní síly a tuto vůli vyjádřit autoritativní demokracií, rychlou a výkonnou, tvrdou k tomu, co zklamalo“. To „latentně“ označovalo i likvidaci Národní strany práce (Jaroš, 2012).

Tuto interpretaci podporuje i článek 2 „Národní pospolitost je společenstvím všech členů národa, spojených živými a pevnými pouty společné krve, jazyka, kultury, půdy, práce, tradice a odpovědnosti za osudy a budoucnost vlasti.“ Z této národní pospolitosti jsou však na základě ustupování nacistickému tlaku vyloučeni Židé. „Židy pokládá za národ zvláštní. (...) Jejich právní postavení bude upraveno zákonem. (...) Nemohou mít účast na státní a veřejné správě a buďtež zbaveni všeho vlivu na duševní a fyzickou kulturu národa,“ píše v článku 3 (Hájek, 1959, 135).

Je však otázkou, zda tento bod nebyl dán do programu proti Scheinostově přesvědčení, protože „nebyl antisemitou, ani rasistou a tento aspekt v jeho díle vždy chyběl.“ Jako základ řešení problémů hospodářského a sociálního uspořádání se mělo vyřešit ustavením stavovského státu. Měl být ale vzdálen od idejí stavovského státu prosazovaného Staškem, Scheinostem a dalšími katolickými představiteli (Klementová, 2012, 192).

„Stav je veřejnoprávní sdružení všech osob, jež plní v národní pospolitosti společný hospodářský a sociální úkol. Sdružuje tedy zaměstnavatele i zaměstnance u jednoho

stolu,“ uvádí se v návrhu programu, který počítá se šesti stavy, zemědělstvím, průmyslem, živnostmi, peněžnictvím, obchodem a dopravou, svobodnými povoláními a veřejnými zaměstnanci. Každý stav měl pak zřídit vlastní komoru a z ní zvolení delegáti by vytvářeli Nejvyšší hospodářskou radu republiky. Stávky měly být zakázány a nad jmenováním představitelů stavů měla mít hlavní slovo vláda (Hájek, 1959, 134). Šlo nepochybně o model velmi blízký italskému fašismu, vzdálený papežské encyklice Pia XI, nebo práci Bohumila Staška „Nový hospodářský řád křesťanský“ z roku 1937. Jde například o moment povinného členství ve stavovských organizacích, kde před pouhými dvěma roky Stašek argumentuje, že v jeho pojetí, opřené o papežskou encykliku *Quadragesimo anno*, „se zdůrazňuje dobrovolnost stavovských organizací“ a připomíná nesouhlas s tím, jak stavovský systém „provedly diktátorské režimy“ (Stašek, 1937, 3 a 4). Dokonce se výrazně liší i od „Nástinu stavovské ústavy demokratické“, kterou s odkazem na dokument vytvořený spolu se Scheinostem publikoval v únoru 1939 jeho ideový katolický soupeř Ladislav Švejcar a která ještě předpokládala volené orgány stavů (Švejcar, 1939, Tak, 19–20). Jenže zatímco jak Staškův návrh, tak Švejcarova a Scheinostova předloha se snažily skloubit demokracii a stavovské uspořádání, v únoru 1939 už naopak Strana národní jednoty kombinovala stavovskou myšlenku s nastolením diktatury.

Proto lze souhlasit do značné míry s hodnocením historika Jana Rataje: „Program nastoloval v Česko-Slovensku stavovský systém fašistického typu. Hlásal rasové pojetí národa a antisemitismus“ (Rataj, 1997, 220). Použití, respektive zneužití stavovské myšlenky v tomto kontextu, bylo zpronevřením se Scheinosty i Staška původním představám jak Pia XI., tak svým vlastním. Eliška Klementová konstatuje, že celkově ve Straně národní jednoty zesílily od počátku roku 1939 fašizující tendence, které měly vést k podřízení státu jedné straně. A pokud jde o navrhované stavovství, i ona konstatuje, že tento systém byl už „značně vzdálen od prvorepublikového lidoveckého ideálu stavovství“ (Klementová, 2009, 170). Dodejme jen, že článek 42 požadoval také v duchu agresivního prosazování státní víry „zákaz jakékoliv protikřesťanské činnosti a rozpuštění protináboženských spolků“ (Hájek, 1959, 135).

Dodejme však, že i v tomto případě se jednalo pouze o návrh, byť v relativně pokročilém stádiu schvalování. V březnu 1939 nebylo provedeno dokonce ještě formální rušení původních stran, ze kterých Strana národní jednoty vznikla. Stále fungovalo tiché spojenectví premiéra a předsedy vládnoucí strany Berana a šéfa druhé „opoziční“ Národní strany práce Hampla. Teoreticky šlo vývoj ovlivnit i tlakem

západních mocností Francie a Velké Británie, který mohl v případě záruk hranic, či poskytnutí dalších finančních půjček nebo pohrůžkou omezení československého vývozu motivovat pražskou politickou reprezentaci ke změně těchto stále ještě předběžných záměrů.

## 9 Antisemitismus a antijudaismus

Zatímco u přeměny druhé republiky ve stát autoritativní a posléze totalitní můžeme mluvit jako o „nedokonaném činu“, kde velká většina představ a návrhů, a to i ze strany katolické inteligence a těmto změnám nakloněné části lidoveckých politiků, zůstala ve fázi úvah, záměrů či plánů, opatření vůči německým uprchlíkům, Židům a Romům byly už během samostatné existence Česko-Slovenska konkrétní. A především antisemitské kroky jsou skvrnou na době mezi Mnichovem a nacistickou okupací. Dělo se tak přesto, že jak to tehdy charakterizoval americký diplomat George F. Kennan „Češi sami o sobě jsou poměrně málo antisemitští“ (Kennan, 1968, 45).

Nejhorší, co se vám mohlo po Mnichovu na území zbytkového Československa stát, bylo, že jste byli německy mluvícím židem prchajícím z nacisty zabraného pohraničí. Tedy člověkem, který se přihlásil při sčítání lidu k německé národnosti, vyznával judaismus a navíc ani nemluvil česky.

Německy mluvící Židé nejenže byli terčem nenávisti domácích fašistů, nýbrž i českých nacionalistů a dávala od nich pryč jak nová politická reprezentace, tak i mnohé osobnosti, jež byly pokládány za pilíře masarykovské první republiky, státu, který byl k Židům nejvstřícnější z celé střední Evropy. To se však Mnichovem změnilo. První signály však přicházely už před ním. Už v lednu 1938 šéf agrární strany Rudolf Beran varoval v projevu v Lucerně před dalším „přijímáním židovských uprchlíků“ (Koeltzsch, 2012, 248).

Po Mnichovu se však situace vyhrotila. „Uzavírající se (česká) společnost byla konfrontována s vlnami uprchlíků (Čechů, Židů a demokratických Němců) ze zabraného pohraničí, kteří se po vyhnání ze svých domovů ocitli na zmenšeném teritoriu tzv. druhé republiky. Znovu se tak aktivizovala známá dichotomie my a oni,“ uvádí o pomnichovské době historička Blanka Soukupová. A připomíná polského sociologa Zygmunda Baumana, podle něhož je rasismus ve všech případech spojen se strategiemi odcizení, s tím, že v nejnevýhodnějším postavení se ocitli právě Židé, kteří měli údajně nadnárodní povahu a domnělou schopnost přecházet z národa do národa. Druhá republika, nový domov, nový národní stát, byl podle Soukupové v očích českých vládnoucích elit určen „již pouze pro Čechy, Slováky a tzv. Karpatorusy“ (Zoufalá, Holý, 2016, 30).

„Mnichovská dohoda znamenala pro Židy absolutní šok, protože ihned poté se otevřela stavidla nezastřeného antisemitismu, jenž byl dosud domovem na politické



a kulturní periférii,“ uvádí Jaroslav Med a připomíná, že už 14. října, tedy pouhé dva týdny po Mnichovu, vydali představitelé českých právníků, notářů, lékařů a inženýrů prohlášení, že pro „budoucnost není přípustno v zájmu nejdůležitějších statků národa, aby povolání lékařská, právníká a technická byla vykonávána Židy“. A připomíná i prohlášení téměř stovky představitelů Sokola, kteří žádali, aby Židé, kteří se přihlásili k německé národnosti, odešli po Mnichovu k Němcům (Med, 2010, 86).

„Veřejné mínění začalo být protižidovské. Nebyl to antisemitismus rasový nebo náboženský, nýbrž národní,“ píše ministr Feierabend a i on připouští, že vůbec nejhůře na tom byli německy mluvící Židé. „I když byli československými občany, byli mezi Čechy cizí živel a ani oni se nevyhnuli výčitce, že tím, že se přihlásili v minulosti k německé národnosti, vlastně pomohli Hitlerovi zabrat v Mnichově větší část Sudet, protože ve smíšených okresech zvyšovali podíl Němců (Feierabend, 1994, 55). I demokratičtí čeští politici prosazují v té době heslo, že nyní se stát musí postarat o „své lidi“, čti o Čechy, a nemá již sílu pomáhat ani německým demokratickým emigrantům, tak Židům. K těmto hlasům se přidal i mediální guru masarykovského Československa, Ferdinand Peroutka: „Žádná humanita na světě nemůže žádat, aby Čech hladověl ve své vlastní zemi dřív než přistěhovalec, Němec nebo Žid, který byl připraven sdílet osud německého národa...Mají-li být na této obtížené lodi někteří vysazeni přes palubu, nechť to jsou spíše cizí než naši vlastní lidé“ (Med, 2010, 89).

Stává se z toho tažení proti všem utečencům před Hitlerem, ovšem s Židy na prvním místě. „Zrevidujeme emigraci od roku 1918. Stačí nám úplně počet Židů, jaký jsme měli před převrácením“, píše ještě stále Šrámkovy Lidové listy v úvodníku 15. října 1938 (Lidové listy, 15. 10. 1938, 1). Agrárnický Venkov ale nasazuje podobný tón už 4. října, když žádá „vypovězení uprchlých Němců, Židů a henleinovců a propuštění jich ze státních služeb.“ Historik Detlef Brandes pak připomíná, že Beranova vláda po svém nástupu v prosinci 1939 otevřeně prohlásila, že němečtí Židé, stejně jako němečtí a rakouští antifašisté „v zásadě nemohou očekávat, že by mohli trvale zakotviti v našem životě“ (Jirák, Bednařík, Köpplová, 2016, 32).

Německy mluvící Židé jsou ale jen začátkem. Pod tlakem hitlerovského Německa, ale i probuzeného domácího antisemitismu, kde jsou Židé spolu s benešovci a zednáři označeni především bulvárně fašizující publicistikou za hlavní viníky mnichovské katastrofy, jsou poměrně rychle přijímána protižidovská opatření. I když promasarykovská opoziční Národní strana práce prohlašuje, že slovy jejího vysokého představitele Josefa Macka „pro nás otázka židovská není otázkou rasovou. Pro nás je

otázkou národní...Byl-li občan židovský vždy věrným členem našeho národa, zůstává pro nás Čechem“. Jenže Národní strana práce není ta, kdo určuje v druhé republice běh věci (Med, 2007, 50).

Protižidovská opatření druhé republiky se často připisují tlaku nacistického Německa, ale faktem je, že byla vynucována i „odspoda“. Orchester Národního divadla odmítl režiséra Hanuše Theina, protože byl Žid, pracovníci Barrandovských ateliérů poslali jejich majiteli Miloši Havlovi výzvu, aby propustil židovské pracovníky, a dalo by se pokračovat. Beranova vláda nechala „přezkoumat“ státní občanství lidem, kteří se do Československa přestěhovali po roce 1918. 31. ledna pak byli ze státní služby vyloučeni všichni zaměstnanci židovského původu, 21. února po stupňujícím se tlaku z Berlína pak vyšlo nařízení, že mají být všichni tito pracovníci na hodinu propuštěni. „Židé byli sice propuštěni ze státních úřadů, ale nadále pobírali služební požitky,“ líčí historik Otakar Kokeš, že vláda v tomto směru dělala jen to, „co musela“ (Střední Evropa, 50/1995, 40).

Také jindy nemilosrdný Václav Černý ve svých pamětech má pro protižidovská opatření vlády slova pochopení. „Vláda se omezila na to, že se k Židům tvářila nevlídně, aniž přistoupila k zákonům vyděračským a katovským... árijské zákony vydány nebyly, na majetek Židů nebylo sáhnuto“ (Černý, 1992, 68).

Jak už bylo naznačeno, v prosazování antisemitských opatření výraznou úlohu sehrála i česká inteligence. Především stavovské organizace, ano ty, na kterých podle představ části českých katolíků měla stát nově a lépe zorganizovaná ekonomika, hospodářský, ale i politický život.

Požadavek byl jasný, vyloučit Židy z vykonávání různých povolání a profesí, od lékařů, právníků až po profesory. „Kdybych měl ten seznam deputací, které k nám docházely a které žádaly řešení židovské otázky – deputací obchodníků, lékařů, advokátů a jiných, překvapila by dnes mnohá jména československou veřejnost!“ hájil se po válce Beran. „Otázkou tedy zůstává, do jaké míry vláda vycházela vstříc dobové, antisemitsky se radikalizující atmosféře, a do jaké míry to odpovídalo smýšlení jednotlivých členů kabinetu,“ pokládá si otázku Beranův životopisec Jaroslav Rokoský. Na druhé straně uvádí, že Beranova vláda aktivně pomáhala vystěhovalcům především bohatých českých židovských rodin (Rokoský, 2011, 404–405).

Velice smutnou kapitolou druhé republiky pak zůstávají pracovní tábory pro Romy, kde podle Rokoského osobně premiér Beran inicioval vznik táborů „pro cikánské rodiny a další potulné osoby.“ Vládní nařízení, tedy krok se silou zákona, o jejich vzniku je pak

vydáno 2. března 1939 s tím, že tábory mají vzniknout do konce dubna (Rokoský, 2011, 408). Jednalo se o známé Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu, které se staly počátkem romského holocaustu v Česku, při němž zahynulo 90 % původní romské menšiny v českých zemích.

Katoličtí publicisté a spisovatelé měli na rozdmýchávání antisemitských a antijudaistických nálad druhé republiky velký podíl, který předčí snad jen otevření fašisté, kde například Beranovou vládou zakázaná Vlajka připravovala a uskutečňovala i násilné útoky na židovské obyvatelstvo, včetně řady pumových atentátů (Nakonečný, 2001, 93–94).

U českých katolíků nejde ale o problém rasový (na rozdíl od nacistického Německa), ale o problém náboženský, tedy něco, co bychom místo antisemitismu měli nazývat „antijudaismem“. „Katolický antijudaismus byl tedy motivován zejména nábožensky, nacionálně-kulturně a sociálně-ekonomicky a velmi často neměl rasový podtext, který je typický pro moderní antisemitismus.“ Mělo jít nejen o eliminaci židovského etnika z veřejného prostoru a ekonomiky, ale i omezení občanských práv a docílení emigrace Židů z Česka (Šebek, 2016, 407). Tedy dodejme, jakousi obdobu „měkčí“ nacistické varianty, nebo toho, o co v roce 1939 usilovala polská autoritativní a antisemitsky zaměřená vláda.

Typickým příkladem je článek „Vina židů“. Pracuje se zaběhlými stereotypy: „Jen si dobře všimněte našich poměrů: nikde nevidíte žida dělníka, žida rolníka“. Autor obviňuje Židy nejen z „obsazení nejlepších sociálních míst“ lékařů, advokátů či finančníků, ale i z narušení křesťanských hodnot (Darwin, Marx, Freud, Einstein). „Všeho toho musíme se zbavit... Ze svého nového státu nenecháme si udělat Palestinu.“ Autor článku Josef Kopecký se vyslovuje pro vypovězení všech „německých Židů“, kteří si mají „jít kam chtějí“. Zároveň ale klade podmínku pro akceptaci Židů českých. „Naši Židé musí se přizpůsobit naší sociální struktuře, nebo si vytvořit své celky a budou žít odděleně. Máme-li úspěšně budovat, musíme je zbavit vlivu,“ dodává Kopecký (Třetí generace, 18. 12. 1938, 2).

„Antisemitismus nesporně prorůstal společenským a kulturním prostředím druhé republiky,“ konstatuje Jaroslav Med, který připouští, že právě křesťansky orientované časopisy jako Řád, Tak, Akord nebo Obnova věnují židovské problematice velkou pozornost a Židy staví do protikladu novému nacionalismu a svatováclavské ideje. „A Židé jsou podle názoru těchto autorů svou cizorodostí přirozenými antipody národní myšlenky, jsou podle jejich soudu v převážné většině přívrženci společenského

radikalismu, zejména komunismu a jsou rozkladným kvasem veškeré tradiční kultury“ (Med, 2010, 90–91).

„Musíme si přiznat, že vzdělaný český národ právě v důsledku podlomení svého křesťanského charakteru, způsobeného zvláště „kulturním“ působením Židů, zeslábl v národní věrnosti, sebevědomí a odolnosti než méně vzdělané a méně početné národy jiné,“ uvádí další katolický publicista Miroslav Hořina (Třetí generace, 11. 2. 1939, 2).

Temnou postavou tohoto katolického spíše antijudaismu než antisemitismu je Jakub Deml, otevřený antijudaista již od dvacátých let, jehož nejvíce protižidovské dílo v podobě Šlápějí XXV. vyšlo ale až v roce 1940. Ovšem Demlova nenávistná veřejná vystoupení jsou zřejmá už za druhé republiky. Obec spisovatelů, jež ho pozvala na své sněmování, odmítl v Lidových novinách slovy: „Vaše pozvání pod marxistickými pejzy a řetězy považuji za aprílový žert, a jestli pravda vítězí, sebere Vás všechny čert“ (Zoufalá, Holý, 2018, 81). Med proto Demla nazývá „vzhledem k velikosti básnického díla i kněžství... jakýmsi symbolickým ztělesněním katolického antisemitismu“ (Med, 2010, 93).

Martin C. Putna pak dává katolickým spisovatelům a publicistům za vinu, že je pojem „druhá republika“ trvale asociován s agresivitou, antidemokratiem a antisemitismem, který nazývá „nejodpudivější stránkou druhorepublikové veřejné scény“ (Putna, 2010, 331). S tím lze nepochybně souhlasit, ale zasazeno do dobového kontextu, odpovídala soudobá opatření krokům, které v té samé době dělaly státy jako Polsko, které sondovalo u velmocí plán vystěhování polských Židů na Madagaskar (Křen, 2005, 416), Maďarsko, či Rumunsko, o nacistickém Německu nemluvě. Což však nemá a nemůže být v žádném případě omluva.

## 10 Konec druhé republiky, záchrana v katastrofě

Druhá republika měla od svého počátku jako nejzásadnější bod své další existence vztahy s Německem. Česká politická reprezentace mylně předpokládala, že s Adolfem Hitlerem se lze dohodnout, že Česko-Slovensko může jako desetimilionový, neutrální stát, jehož existenci v nových hranicích podle mnichovské dohody zaručovaly všechny čtyři signatářské mocnosti, tedy Německo, Itálie, Francie a Velká Británie, pokračovat dlouhodobě ve své existenci. Polsko, které se okupací Zaolší a menších území kolem Tater podílelo na mnichovské parcelaci československého pohraničí, pokládalo za jediný možný způsob přežití Česko-Slovenska přechod do pozice „neutrálního státu“ (Pilarski, 2008, 88).

Z vojenského hlediska se situace země natolik změnila, že se druhá republika vůbec nepřipravovala k nějaké obraně na posunuté obranné linii (hranice s Německem byla například třicet kilometrů od Prahy), demobilizovala, snižovala početní stavy armády a snažila se odprodat „nepotřebnou“ výzbroj – když nebyl zájem na Západě, tak Německu. Přestože až do konce existence druhé republiky zůstaly v platnosti spojenecké smlouvy s Francií a Sovětským svazem (spojenecké závazky státy Malé dohody, Jugoslávie a Rumunsku ale vypověděly už v lednu 1939), Česko-Slovensko dostalo dokonce poměrně významnou hospodářskou pomoc ve formě půjčky od Velké Británie, jediná skutečná jednání probíhala s Německem.

Poměr k němu byl i z hlediska katolického prostředí nahlížen z pozice svatováclavského kultu a začlenění Českého království do Svaté říše římské národa německého, a to jak v dobové publicistice, tak v politických špičkách, jak prezidenta Emila Háchy, tak Rudolfa Berana. „Budeme usilovat o to, aby byl vytvořen trvale dobrý poměr k německé říši,“ uvedl Hácha už krátce po svém nástupu 3. prosince 1938 v rozhovoru se zpravodajem Německé zpravodajské kanceláře. Zároveň ale chtělo Česko dál udržovat „nejlepší styky i s velmocemi západními“ a slovy Háchy věřilo, že budou dosaženy „smírné dohody velmocí o všech otázkách světové politiky“ (Pasák, 1996, 403).

„Chceme žít v nejlepší shodě se všemi státy, ale zvláště s našimi sousedy a především s naším největším sousedem, říší Německou,“ uvedl i premiér Beran v únoru 1939 na první plenární schůzi Státní hospodářské rady, jakéhosi poradního orgánu kabinetu (Rokoský, 2011, 399).

Iluze „svatováclavské“ spolupráce s nacistickým Německem, podporovaná v té době nejen katolickými publicisty, ale i takovými postavami masarykovského Československa, jako byl Peroutka, nebo Jan Stránský, autor známého výroku „Když nemůžeme-li zpívat s anděly, musíme výti s vlky.“

Přece jen tu však byla jakási zbytková garance československé suverenity i ze strany Západu, kterou Velká Británie a Francie přislíbily už 15. září 1938 společně Praze, pokud se vzdá Sudet a uspokojí národy Polska a Maďarska. Byla sice omezena na ochranu „před nevyprovokovanou agresí“, ale přesto se jednalo po poměrně silnou záruku, k níž se upínala i pomnichovská politická reprezentace (Smetana, 2008, 65).

Dokonce ještě na konci ledna se druhorepubliková vláda držela iluze, že se jí u Velké Británie a Francie podaří dosáhnout v Mnichově přislíbené garance hranic a další samostatné existence druhé republiky, kterou však rozmetal výsledek druhé cesty ministra zahraničí Chvalkovského do Berlína na konci ledna 1939. „Hitler je s námi sto procentně nespokojen. Neudělali jsme nic, co by ho mohlo těšit, ale zato pokračujeme ve všem, co nemá rád,“ uvedl Chvalkovský po příjezdu do Prahy, kde celkově označil setkání s Hitlerem za „strašné“. „Děláme všechno, abychom se mu (Hitlerovi) protivili, a proto o garanci hranic nemůže být ani řeči,“ dodal Chvalkovský před ministry. Mezi deseti požadavky, které si Hitler nadiktoval, byla nejen demobilizace armády, předání části zlatých rezerv, jež odpovídá podílu Sudet Německu, ale i vydání protižidovských zákonů podle německého vzoru, připojení se k nacisticko-fašistickému Paktu proti Kominterně (tedy Sovětskému svazu) a také „přijetí stejné ideologie, jakou mají Němci“. V opačném případě Hitler naznačil možnost „politické změny situace“. Beranova vláda, jež měla pocit, že nedělá nic, co by Německu mohlo zásadně vadit, byla v šoku. „Situace byla horší, než jsme si mysleli“ (Feierabend, 1994, 102).

Chvalkovský, který je přitom pozdější především komunistickou historickou literaturou považován za prototyp českého kolaboranta, navrhoval částečně splnit požadovaná opatření proti českým Židům, armády nebo požadované omezení vlivu lidí z okolí bývalého prezidenta Beneše, ale i on odmítal vypovězení smluv s Francií nebo přistoupení Paktu proti kominterně, zvláště když Česko-Slovensko stále nezískalo garanci hranic (Feierabend, 1994, 103).

Naděje, že se podaří s odkazem na mnichovskou dohodu tuto garanci získat, však byly iluzorní. Během britsko-francouzských vládních konzultací 24. února 1939 dala britská strana najevo, že je možné o poskytnutí této garance uvažovat pouze v případě,

že se na ní budou podílet nejméně „tři ze čtyř“ signatářů mnichovské dohody – tedy vedle Británie a Francie buď Itálie, nebo Německo (Smetana, 2008, 66). Ani Berlín, který už měl od konce roku 1938 připraveny plány na vojenské obsazení českých zemí, ale ani Řím neměly nic takového v úmyslu.

Ani v tento moment se pražská vláda nerozhodla vyslat do Berlína premiéra Rudolfa Berana. „Po Mnichově v Berlíně čekali, že se přijdeme dohodnout. Nejel tam ani Syrový ani Beran. Co bylo tenkrát snazší než cesta do Berlína? ... Já to ovšem neudělal... Můj poměr k Berlínu nezůstal utajen, a proto postoj Berlína ke mně a k mojí vládě nikdy nebyl dobrý, nýbrž téměř nepřátelský,“ hájil se po válce Beran (Rokoský, 2011, 400).

Na počátku března se pražská vláda rozhodla vojensky zasáhnout na autonomním Slovensku, kde tamní reprezentace jednala s Berlínem o odtržení, aby se tím podle slov divizního generála, klíčového ministra Beranovy vlády, Aloise Eliáše „předešlo akutnímu nebezpečí rozpadu druhé republiky zevnitř“. Podle Pavola Čarnogurského, tehdejšího poslance slovenského autonomního sněmu, počítal Eliáš s tím, že „se vyvolá německý zákrok jako záminka pomoci Slovákům“. To mělo vyvolat západní reakci a válku, jež by skončila porážkou nacistů. „Kdyby tedy byla druhá republika zničená Hitlerem pod záminkou, že musel zničit stát, aby pomohl slabším Slovákům, porážka Hitlera obnoví jeho zásahem zničené Československo“ (Čarnogurský, 1992, 24). Podle vzpomínek Feierabenda měl sice Eliáš i tuto motivaci, ale celkově věřil, že „k Hitlerově zákroku nedojde“ (Feierabend, 1994, 113). Skutečně k němu nedošlo, československá armáda v klidu, prakticky bez výstřelu, provedla na rozkaz prezidenta Háchy vojenskou akci, sesadila Tisovu vládu a 10. března jmenovala novou slovenskou autonomní reprezentaci, protože autonomní statut Slovenska zrušen nebyl. V noci na 13. března však sesazený Tiso dostává osobní pozvání Hitlera na jednání do Berlína. O přijetí v Berlíně se marně snaží i pražská vláda, mluví se o Chvalkovském, ale pak se usnáší, že by s ministrem měl do Berlína jet i Hácha, který „by měl vysvětlit, že sesazením Tisovy vlády neporušil ústavu“ (Tomášek, 1988, 221).

Tiso dostane ale přednost a vyslechne si Hitlerovo ultimátum, že buď vyhlásí samostatnost, nebo bude Slovensko připojeno k Maďarsku. Tiso se Hitlerovi podvolí a Slovensko vyhlašuje samostatnost. Teprve poté se Berlín uvolí k přijetí Háchy a Chvalkovského. Ti jedou do Berlína s představou, že Češi dostanou podobný stát pod Hitlerovou ochranou jako Slováci. „Můžete si předem představit, jak to dopadne. Budeme stejným státekem jako Slovensko,“ uvádí premiér Beran po odjezdu Háchy do

Berlína. I jeho ministr Feierabend uvažuje, že obsazení Česka nehrozí, protože kdyby to chtěli nacisté udělat, tak nemusí přijímat Hácha v Berlíně (Feierabend, 1994, 134–135).

O podobný krok jako Češi se ostatně pokouší i premiér Karpatské Ukrajiny Augustin Vološin. Marně, autonomie je okupována a připojena k Maďarsku. Tomu ho přitom už Hitler tajně přislíbil už 11. března, kdy rozhodl o přípravě vojenské okupace českých zemí, jak se dozvěděli ze svých zdrojů i někteří velitelé polské armády (Pilarski, 2008, 94).

Hácha v Berlíně neuspěje. Pod hrozbou vojenské akce, ostatně nacistická vojska se už dala do pohybu, podepisuje, že svěruje Česko do Hitlerových rukou. Ani on si úplně neuvědomuje, co vlastně činí. Ještě když se 15. března vrací do Prahy, má stále představu, že je prezidentem samostatného, byť německou armádou dočasně obsazeného a nacistickému Německu podřízeného státu. Po příjezdu měl Hácha sdělit: „...není to tak zlé. Budeme mít vlastní stát, ovšem bez armády a zahraničního ministra.“ Okupaci měl Hácha podle svého telefonátu z Berlína i podle pozdějších slov ministra Chvalkovského pokládat pouze za „dočasnou“ (Pasák, 1996, 73–74).

O to větším šokem byl pak Hitlerův výnos o zřízení protektorátu Čechy a Morava ze 16. března 1939, který je na rozdíl od politické deklarace z Háchových berlínských jednání právním dokumentem, jímž česká samostatnost zaniká (Rataj, 1997, 223).

Tímto ostrým řezem se Česko stává okupovanou zemí a součástí Velkoněmecké říše a tím končí i krátké dějiny druhé republiky.

Nacistická okupace byla největší tragédií, která Česko a jeho obyvatele ve 20. století postihla. Pro realitu české části druhé republiky však byla „nesamostatnost“ z určitého pohledu vysvobozením. „Nacistická okupace zabránila úplné fašizaci české části státu vlastními mocenskými prostředky a z vlastních programových zdrojů,“ hodnotí to historik Rataj (Rataj, 1997, 223). Vysvobození to znamená i pro všechny ty, kteří na katolické straně plánovali omezení či likvidaci demokracie, útočili na předchozí masarykovskou první republiku, opíjeli se představou, že druhá republika bude stát na křesťanských zásadách, cesta, k nimž povede přes potlačení liberálních, levicových a demokratických projevů dvacetiletí po roce 1918. „Konzervativci a katolíci nejdou do dobrovolné kolaborace,“ tak zní podle Martina C. Putny heslo, které si za své vezmou ti, kteří se pokusili dát ze svého pohledu druhé republice katolický a konzervativní rozměr (Putna, 2010, 334–335). Aspoň ve své velké většině. A také svatý Václav dostane pro tuto drtivou většinu Čechů opět nový rozměr. Stane se znamením rezistence.



## Závěr

Pomnichovské období bylo dobou velkého selhání katolických elit ne proto, že neuměly odhadnout, že po ztrátě pohraničí přijde za necelých šest měsíců ztráta samostatnosti, takže všechny „přizpůsobovací kroky“ vůči nacistické třetí říši jsou zbytečnými ústupky. Tím největším selháním nebyla ani idea „svatováclavské státnosti“, jakéhosi pokusu přežít v neutrální poloze v německém obklopení. Selháním, jež lze označit za nejvážnější, je oceňování československé demokracie a její přílišné liberálnosti a svobody za viníka Mnichova a její nahrazení autoritářským, v závěru k totalitě a fašizaci inklinujícím systémem vlády, navíc s otevřenými antisemitskými a vůči romské menšině rasistickými prvky.

A především forma jakési odplaty, s níž radikálnější část katolíků přistupovala ke svým ideovým protivníkům, vůči nimž byla během první republiky v postavení trpěné, ale přesto právě díky demokracii plnoprávné menšiny.

Pro toto chování lze sice najít částečné zdůvodnění v některých nespravedlivých postojích nové české republikánské reprezentace po roce 1918, postojích, jež byly nespravedlivé nejen vůči katolické církvi, katolickým intelektuálům, ale vůči poražené monarchii jako takové. Je to však pouze zdůvodnění, nikoli omluva.

Jakoby v zatmění smyslů velké části katolických a pravicových politiků a intelektuálů druhé republiky nedocházelo, že stejná slova, stejné postoje dostávají úplně jiný obsah v době nacistického ohrožení. Že oprávněná kritika některých praktik prvorepublikové demokracie nemůže být důvodem a prostředkem k nastolení autokracie a totality. Na druhé straně nelze tuto skupinu označit za konjunkturalisty a obračeče kabátů, protože to, co požadovali a tvrdili po Mnichovu, požadovali a tvrdili většinou celých dvacet let před tím.

I z dnešního pohledu, dnešní české situace tu pak zůstává memento, že pro prosazení křesťanských ideálů se nelze spojit s totalitními protidemokratickými silami, protože výsledkem není společnost odpovídající těmto ideálům, ale naopak je zcela diskreditující. Stále sice platí slova Písma, dejte císaři, co je císařovo, ale to z křesťana nesnímá povinnost pomáhat dobru a stavět se zlu a už vůbec ne zlu pomáhat za možnost částečného spolupodílení se na ideologii nové moci.

Jako naopak zcela správný, morální a pro katolickou víru a její vliv spásný se ukázal být tehdejší postoj předsedy ČSL Jana Šrámka, který i po Mnichovu bránil demokratické zásady. A místo příklonu k nové mocenské elitě prosazoval odchod lidové

strany do státo tvorné opozice, která dávala možnost se nepodílet na budování autoritářského a v závěru zřejmě k totalitě směřujícího uspořádání druhé republiky.

Velmi zásadním selháním je podíl části české pravice a katolických elit druhé republiky na počátku pronásledování židovského a romského obyvatelstva, byť v tom prvním případě byly hlavním motivem důvody náboženské, jazykové a národnostní, nikoli rasové. Nelze tvrdit, že by čeští katolíci, a to i ti nejvíce protižidovští, jako byl Jakub Deml, podporovali byť v náznacích holocaust. Přesto kroky, které druhá republika i s jejich přispěním vůči Židům a Romům učinila, byly počátkem předpeklí, jež končilo v plynových komorách.

Necelých šest měsíců druhé republiky má pro české katolické elity, především tu část, která se stala aktivním spoluhybatelem vývoje Česko-Slovenska směrem k autoritativnímu státu, tragické dohry. Ale nejen pro ni, ale i pro celý poválečný vývoj. Druhá republika byla zneužita Edvardem Benešem a především komunisty k vyloučení agrárníků, tedy Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu, z politické soutěže v třetí republice, což velmi výrazně deformovalo politický systém a napomohlo vítězství komunistů (v české části Československa) ve volbách v roce 1946 a i k únorovému puči o dva roky později. Lidovci zůstali jako jediná nelevicová strana po roce 1945 osamoceni, se všemi důsledky, které z toho vyplývaly.

Oba premiéři druhé republiky, generál Jan Syrový a Rudolf Beran, byli po válce na počátku roku 1947 obžalováni a postaveni před Národní soud. Komunisté dokonce usilovali o to, aby byli Beran a Syrový odsouzeni k trestu smrti, aby nakonec oba byli posláni především za věci týkající se počátku okupace v březnu 1939 na dvacet let do vězení (Střední Evropa 1995, č. 50, 48–50). Beran se na rozdíl od Syrového, amnestovaného v roce 1960, svobody nedožil a umírá v roce 1954 v Leopoldovské věznici. A to přesto, že ani Syrový, ani Beran se nedají označit za kolaboranty s nacistickou okupační mocí.

Soud byl připraven i na prezidenta Česko-Slovenska a pozdějšího státního prezidenta protektorátu Čechy a Moravy Emila Háchu, dekret o něm podepsal 19. června 1945 prezident obnoveného Československa Edvard Beneš. O osm dní později však Hácha, v té době ve vězení v Pankráci, umírá. „Rozhodnutím vlády jest nechati zemřítí dr. Háchu na Pankráci,“ zní stanovisko vlády v čele se Zdeňkem Fierlingerem (Pasák, 2007, 344).

Jan Scheinost, jeden z mála katolických intelektuálů, kteří své angažmá za druhé republiky přetavili v kolaboraci (za okupace byl šéfredaktorem vlivné Národní politiky), byl za svoji kolaborantskou činnost odsouzen na 22 měsíců.

Mons. Stašek se na počátku okupace stal jedním z prvních tribunů vlasteneckého odporu vůči nacistické okupaci a především jeho projev před 120 tisíci poutníky 13. srpna u kaple sv. Vavřínečka u Domažlic vešel svojí odvahou vůči okupantům do dějin. Už 1. září 1939 je Stašek zatčen a poslán do koncentračního tábora, kde zůstane až do konce války.

Ani po návratu z koncentračního tábora však není zapomenuto jeho protišrámkovské angažmá a není mu dovoleno se vrátit do vysoké politiky. Jan Šrámek, který v exilu zažívá ve službách Beneše jako premiér exilové vlády vrchol své kariéry, nezapomíná. „Důvodem (odstavení Staška) byla také protišrámkovská aktivita za druhé republiky“ (Kotous, Pehr 2009, 23–25). S podlomeným zdravím z pobytu v koncentračním táboře se Stašek ani nemohl plně zapojit do politické činnosti, je však vyznamenán a dočká se před smrtí částečné satisfakce. Umírá v srpnu 1948, kdy ještě komunistický režim dovolí oslavný nekrolog v Lidové demokracii (Kotous, Pehr, 2009, 28). V té době je Staškův stranický konkurent Šrámek po neúspěšném pokusu o útěk do ciziny už v internaci v klášteře v Nové Říši. Po pobytu v komunistických kriminálech a internacích umírá Šrámek v roce 1956 (Trapl, Konečný, Marek, 2013, 354).

Druhá republika se stane přitěžující okolností při pronásledování katolických intelektuálů komunisty po roce 1948, kdy totalitní režim používal zkratku „vatikánská fašistická ideologie“. Zahradníček nebo Renč jsou odsouzeni k dlouholetým trestům. Jan Durych sice nebyl vystaven přímé perzekuci, ale „dožíval izolován od společenského dění“ (Šebek, 2015, 411).

Podobně drastické dopady měla půlroční mocenská epizoda na celkové postavení konzervativních katolických intelektuálů a jejich myšlenek. „Po skončení války se zdálo, že autoritářský katolizující nacionalismus se navždy zdiskreditoval. Kriticky byla nahlížena zejména podpora stavovského fašizujícího státu a frankismu“ (Šebek, 2015, 409).

Nebyla to ale jen záležitost Česka. Přes přežití autoritářských prokatolických režimů v Portugalsku a Španělsku se myšlenky stavovského státu a jakéhosi křesťanského autoritativního řádu právě v praktickém dlouhodobém fungování těchto států zdiskreditovaly. Byť neměly pro osobní a ekonomické svobody tak devastující účinky jako režimy komunistické diktatury, i jejich vliv na vývoj společnosti v obou zmíněných

zemích byl negativní a přinesl místo spravedlivější na křesťanských základech postavené společnosti pouze korupci, klientelismus, vládu omezené skupiny příznivců režimu a celkové zaostávání jak Portugalska, tak Španělska. António Salazar a Francisco Franco sice za svých životů pád svého režimu nezažili, ale už když odcházeli z tohoto světa, byly jejich výplody před zhroucením. „Nebylo možné najít cestu od přežilých korporativistických institucí k dynamické společnosti blahobytu,“ platilo pro počátek sedmdesátých let v Portugalsku, které za pár čekala demokratická revoluce (Klíma, 2005, 256). Franco předání moci připravil návratem k monarchii pod vedením prodemokratického krále Juana Carlose I. Portugalci ani Španělé dnes možná nevzpomínají na oba diktátory jen s odsudkem, ale katolický frankismus a salazarismus je v obou zemích dnes brán v nejlepším případě za ukončenou kapitolu, nebo slepou uličku.

V české, respektive československé realitě, zůstává otázkou, do jaké míry zpochybnění prvorepublikové parlamentní demokracie katolickými autoritami za druhé republiky otevřelo cestu už jen k polodemokratické republice třetí a pak také ke komunistickému puči. Jak však poznamenává Jan Rataj, na to, zda tu existuje přímá souvislost, mohou odpovědět až další pramenné výzkumy (Rataj, 1997, 235).

Z dnešní perspektivy lze k tomu dodat, že každý, kdo na křesťanském základě zpochybňuje dnešní jistě stále velmi nedokonalé fungování parlamentní demokracie, by měl zvážit, zda lze nalézt nějakou lepší, funkčnější a spravedlivější alternativu, nebo zda se touto kritikou jen neotevívá cesta dalším autoritářům. Autoritářům, kteří pod rouškou nahrazování „liberální demokracie“ nedemokracií, třeba v katolickém hávu, či pod hesly „obranu křesťanské civilizace“ přitom jen omezují svobody druhých. A likvidací demokratické kontroly a nezávislého soudnictví uvolňují cestu k vlastnímu beztrestnému obohacování se a mocenskému monopolu, či ukončení férové soutěže politických sil.

Podílet se na něčem takovém je pro křesťanské, katolické intelektuály a politiky dlouhodobě sebezničující, byť by jim to v krátkodobém horizontu mohlo přinést mocenské a vlivové zisky. Podpora těchto sil ve společnosti pak diskredituje katolickou církev jako celek. Pro příklady nemusí bohužel chodit daleko, nejdále do sousedního Polska a téměř sousedního Maďarska.

Pro Českou republiku, české katolické intelektuály, katolickou církev a duchovní je i dnešní situace v naší zemi výzvou nepodlehnout těmto mocenským svodům a postavit se na stranu svobody, demokracie a lidských práv, byť by se zdála pro nás věřící na

první pohled tou stranou obtížnější a našim hodnotám ne ve všem odpovídající. A přitom se držet slov Jana Pavla II.: „Nebojte se. Moc Kristova a vzkříšení je větší než veškeré zlo.“

## **Seznam zkratk**

ČSL  
HSLŠ  
SPD  
NSP

## Seznam literatury

- BALÍK Stanislav, KUBÁT Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: včetně deuterokanonických knih*. Český ekumenický překlad. 6. přeprac. vyd., (4. vyd. v ČBS). Praha, Česká biblická společnost, 1995. ISBN 80-85810-08-5.
- ČARNOGURSKÝ Pavol, *14. marec 1939*, Bratislava, Veda, 1992. ISBN 80-224-0388-1.
- ČERNÝ Václav, *Křik koruny České*, Paměti 1938–1945, Brno, Atlantis, 1992. ISBN 18-019-92.
- DURYCH Jaroslav, *Publicista*, Praha, Academia, 2001. ISBN 80-200-0804-7.
- FIALA Petr, HANUŠ Jiří (eds.), *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. ISBN 80-85959-98-4.
- FIALA Petr, FORAL Jiří, KONEČNÝ Karel, MAREK Pavel, PEHR Michal, TRAPL Miloš, *Český politický katolicismus 1948–2005*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-155-0.
- FEIERABEND Ladislav Karel, *Politické vzpomínky //*, Brno, Atlantis, 1994. ISBN 80-7108-071-3.
- CHENAUX Philippe, *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989)*, Praha, Rybka Publishers, 2012. ISBN 978-80-87067-41-3.
- JAROŠ, Tomáš. *Strana národní jednoty ve druhé republice (1938–1939)* [online]. E-polis.cz, 11. leden 2012. [cit. 2018-04-25]. Dostupné z WWW: <http://www.e-polis.cz/clanek/strana-narodni-jednoty-ve-druhe-republice-1938-1939.html>. ISSN 1801-1438.
- JEŘÁBEK Martin, *Konec demokracie v Rakousku 1932–1938: Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*, Praha, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-51-9.
- JIRÁK Jan, BEDNAŘÍK Petr, KÖPPOVÁ Barbara, *Druhá republika. 167 obyčejných dnů, Politické a mediální klima a jeho reflexe*, Praha, Karolinum, 2016. ISBN 970-80-246-3586-6.
- KENNAN George F, *From Prague after Munich*, Diplomatic Papers 1938–1940, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1968, IC.Card 66-26587
- KERTZER David I., *Papež a Mussolini*, Brno, Jota, 2017. ISBN 978-80-7565-102-0.
- KLEMENTOVÁ Eliška, Česká zemská Československá strana lidové a druhá republika, „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové, In: *Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009)*, Gloria, Rosice u Brna, 2009, ISBN 978-80-86760-31-5.
- KLEMENTOVÁ Eliška, Jan SCHEINOST, *Katolík a fašista, novinář a politik*. Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2012.
- KLÍMA Jan, *Salazar – tichý diktátor*, Praha, nakladatelství Aleš Skřivan, 2005. ISBN 80-86493-15-6.
- KLÍMA Jan, *Dějiny Portugalska*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7277-166-0.
- KOELTZSCH Ines, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, München, Oldenbourg Verlag, 2012. ISBN 978-3-944396-16-3.
- KOTOUZ Jan, PEHR Michal, *Bohumil Stašek*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7195-431-6.

- KUKLÍK Jan, GEBHART Jan, *Druhá republika 1938–1939*, Praha, Litomyšl, Paseka, 2004. ISBN 80-7185-626-6.
- KŘEN Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha, Argo, 2005. ISBN 80-7203-612-2.
- MAREK Pavel, „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. In: *Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009)*, Olomouc, Gloria, 2009. ISBN 978-80-86760-31-5.
- MED Jaroslav, *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*, Praha, Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1823-6.
- NAKONEČNÝ Milan, *Vlajka*, Praha, Cvojkovo nakladatelství, 2001. ISBN 80-86183-24-6.
- PASÁK Tomáš, *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*, 2. rozšířené vydání, Praha, Rybka Publishers, 2007. ISBN 978-80-87067-04-8.
- PEROUTKA Ferdinand, *Budování státu 1/2*, Praha, Academia, 2003. ISBN 80-200-1095-5.
- PETRÁČEK Tomáš, *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, Ostrava, Moravapress, 2013. ISBN 978-80-87853-05-4.
- PILARSKI Sebastian, *Polskie ugrupowania polityczne wobec Czechosłowacji 1938–1939*, Warszawa, Neriton, 2008. ISBN 978-83-7543-022-6.
- PIUS XI., *Antitotalitní encykliky*, Praha, Krystal OP, 2015. ISBN 978-80-87183-74-8.
- PIUS XI., *Quadragesimo anno*, Praha, Zvon, 1996. ISBN 80-7113-154-7.
- PIUS XI., *Mit brennender Sorge, S úzkostlivou starostou*, (O postavení katolické Cirkvi v Německu), Trnava, Spolok Svätého Vojtěcha, 1997, Dostupné z WWW: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/mit-brennender-sorge#>
- PODIVEN, *Češi v dějinách nové doby*, Praha, Rozmluvy, 1991. ISBN 80-85336-09-X.
- PUTNA Martin C., *Česká katolická literatura 1918–1945*, Praha, Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-391-6.
- RATAJ Jan, *O autoritativní národní stát*, Praha, Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-516-7.
- ROKOSKÝ Jaroslav, *Rudolf Beran a jeho doba*, Praha, Vyšehrad, ÚSTR, 2011. ISBN 978-80-7429-067-1.
- SMETÁČEK Zdeněk, *Od Mnichova k válce*, Praha, Práce, 1945.
- SMETANA Vít, *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from 1938 to 1942*, Praha, Karolinum, 2008. ISBN 9788024613734.
- STAŠEK Bohumil, *Nový hospodářský řád křesťanský*, Praha, Vyšehrad, 1937.
- STAŠEK Bohumil, *O novou českou kulturu*, Strana národní jednoty, Kulturní rada, Praha 1939.
- Sociální encykliky (1891–1991)*, Praha. Zvon, 1996. ISBN 80-7113-154-7.
- ŠEBEK Jaroslav, *Za boha, národ, pořádek*. Praha, Academia – Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-275-7.
- ŠMÍD Marek, Osobnost Benita Mussoliniho a obraz italského fašismu v českém katolickém prostředí v kontextu první republiky, In: *Studia theologica*, 2012, č. 4. Dostupné z: <https://www.studiatheologica.eu/pdfs/sth/2012/04/07.pdf>
- TOMÁŠEK Dušan, *Deník druhé republiky*, Praha, Naše vojsko, 1988. ISBN 28-073-88.
- TRAPL Miloš, *Politika českého katolicismu na Moravě 1918–1938*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- TRAPL Miloš, KONEČNÝ Karel, MAREK Pavel, *Politik dobré vůle*, Praha, Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-345-0.



ZOUFALÁ Marcela, HOLÝ Jiří, SLÁDEK Pavel, *Rozpad židovského života: 167 dní druhé republiky*, Praha, Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2597.

#### Periodika

*Střední Evropa*. Praha, č. 50, ročník 11, květen 1995.

*Řád*. Praha, 1938–1939.

*Lidové listy*. Praha, 1938–1939.

*Tak*. Praha, 1938–1939.

*Třetí generace*. Praha, 1938–1939.